SDU
INSTITUT FOR IDRÆT
OG BIOMEKANIK

CIVILSAMFUNDETS BETYDNING FOR LOKAL UDVIKLING I LANDDISTRIKTER

Evald Bundgård Iversen, Bjarne Ibsen og Eva Berthelsen Schmidt

2023:6

MOVEMENTS

Civilsamfundets betydning for lokal udvikling i landdistrikter

Evald Bundgård Iversen
Bjarne Ibsen
Eva Berthelsen Schmidt

Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund
Syddansk Universitet

Civilsamfundets betydning for lokal udvikling i landdistrikter

Evald Bundgård Iversen, Bjarne Ibsen og Eva Berthelsen Schmidt
Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund,
Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet

Udgivet 2023
ISBN 978-87-94345-73-6 (trykt version)
ISBN 978-87-94345-74-3 (pdf)

Serie: Movements, 2023:6
Serieudgiver: Institut for Idræt og Biomekanik

Forsidefoto: Lihme - luftfoto. Kredit Skive Kommune, Erhverv & Udvikling

Tryk: Grafisk Center, Odense

SDU

Indhold

Kapitel 1: Indledning **5**
1.1. Civilsamfundets betydning i landdistrikterne 5
1.2. Problemstillingen, der behandles i forskningsprojektet 6
1.3. Metode 7
1.4. Formålet med denne publikation 7
1.5. Model til at forklare civilsamfundets forskellige betydning for udviklingen i landdistrikter 8

Kapitel 2: Foreningernes betydning for lokal udvikling i landdistrikter **10**
2.1. Lokalsamfundets betydning for foreningerne 10
2.2. Foreningernes involvering i lokalsamfundet aktiviteter og institutioner 10
2.3. Foreningernes samarbejde med andre foreninger, kommunale institutioner og virksomheder 10
2.4. Foreningernes holdning til at deltage i udviklingen af lokalsamfundet 11
2.5. Foreningernes vilje til at deltage i udviklingen af lokalsamfundet 11
2.6. Forklaringer på variationer i foreningernes engagement i lokalsamfundet 11

Kapitel 3: Borgernes bidrag og holdning til lokal udvikling i landdistrikter **15**
3.1. Deltagelse og involvering i lokalområdet 15
3.2. Holdning til at engagere sig i lokalområdet 15
3.3. Engagement i udviklingen af lokalområdet 16
3.4. Hvad kan forklare variationer i borgernes deltagelse og holdning? 16

Kapitel 4: Studier af 8 lokalsamfund i Assens, Tønder, Skive og Vordingborg Kommune **19**
4.1. Sandager-Salbrovad-Barløse i Assens Kommune 20
4.2. Jordløse i Assens Kommune 24
4.3. Højer i Tønder Kommune 28
4.4. Visby i Tønder Kommune 32
4.5. Rødding i Skive Kommune 36
4.6. Thise i Skive Kommune 39
4.7. Mern i Vordingborg Kommune 43
4.8. Jungshoved i Vordingborg Kommune 46

Kapitel 5: Tværgående og afsluttende analyse samt anbefalinger **51**
5.1. Hvordan bidrager civilsamfundet til løsningen af kollektive opgaver i landdistrikterne? 51
5.2. Hvilken betydning har de politisk bestemte rammer og vilkår for civilsamfundet, de fysiske mødesteder samt beboernes holdninger og ressourcer for civilsamfundets rolle i landdistrikter? 52
5.3. Hvilke forhold ved civilsamfundet og rammerne og vilkårene for civilsamfundet har betydning for, at civilsamfundet kan bidrage til lokal udvikling og bæredygtighed i landdistrikter? 54

5.4. Tre forskellige modeller for civilsamfundets betydning for lokal udvikling.....56
5.5. De tre modeller set i lyset af nærværende undersøgelse.....57
5.6. Anbefalinger.....57

Litteratur.....60

Kapitel 1: Indledning

I et Danmark under forandring med voksende urbanisering, større kommuner, lukning af lokale forretninger og virksomheder samt centralisering af offentlige institutioner inden for politi, domstole, sygehuse og kommunale velfærdsinstitutioner argumenteres der ofte for, at civilsamfundet er en kraft, der kan holde liv i og skabe udvikling i landdistrikterne. Omvendt diskuteres det også, hvilken betydning netop disse tendenser har for civilsamfundet i landdistrikterne.

Dette forskningsprojekt har taget afsæt i den antagelse, at civilsamfundet kan have en positiv betydning for lokal udvikling og bæredygtighed i landdistrikter. Forskningsprojektet har undersøgt, hvor vidt omfanget og karakteren af samspillet mellem civilsamfundet og det omkringliggende samfund kan danne grundlag for, at civilsamfundet kan have en sådan positiv betydning for landdistrikternes udvikling.

Med civilsamfundet forstår vi i denne sammenhæng: *'... en sfære af samfundet, hvor borgere med fælles interesser slutter sig sammen og udøver deres demokratiske rettigheder (...). Civilsamfundet repræsenterer på den ene side organisationer og foreninger (...). På den anden side inkluderer civilsamfundet også de mere uformelle ikke-organisatoriske former for sociale, politiske og kulturelle aktiviteter, for så vidt de finder sted i den offentlige sfære'* (Boje 2017: 44). Analyserne i denne rapport er dog afgrænset til det organiserede civilsamfund og derunder især foreningslivet.

1.1. Civilsamfundets betydning i landdistrikterne

Udgangspunktet for forskningsprojektet er, at civilsamfundet historisk har haft stor betydning i landdistrikter og mindre bysamfund (Eriksen, 1996; Svendsen, 2003). Også i dag synes civilsamfundet at spille en større rolle i landdistrikterne end i byerne. Antallet af foreninger, selvejende skoler og velfærdsinstitutioner samt forsamlingshuse og selvejende idrætshaller og kulturfaciliteter er forholdsvis større i landdistrikter end i mere urbaniserede områder (Boje og Ibsen, 2006; Ibsen et al., 2013; Thøgersen, 2012; Forsberg et al., 2017). Desuden deltager en større andel af indbyggerne på landet i frivillige indsatser, bruger flere timer pr. måned på at udføre frivillige indsatser (CFSA, 2020) og deltager gennemsnitligt i et større antal foreninger, end indbyggerne gør i mere urbaniserede områder (Svendsen, 2017). Dækningen af faciliteter og mødesteder for civilsamfundet er også bedre på landet – især i forhold til den type af faciliteter, som er særlig velegnet til at mødes i som gruppe og som dermed i særlig grad understøtter civilsamfundet (Toft & Jensen, 2017). Endelig er er der også flere frivillige, der yder en indsats i de selvejende idrætsanlæg, som i højere grad findes i landdistrikterne (Forsberg et al., 2017).

Historisk har det civile samfunds foreninger og organisationer været omdrejningspunktet for mobilisering og organisering af kollektive aktiviteter og interesser, der har givet identitet og indflydelsesmuligheder for befolkningen i landdistrikter. Denne erindring om civilsamfundets historiske betydning forstærkes i disse år af visioner om 'politik nedefra', dvs. hvor initiativer i højere grad kommer fra borgerne, og hvor kommunale opgaver i højere grad ønskes løst i samarbejde med foreninger og frivillige - under overskrifter som medborger-

skab og samskabelse – også i landdistrikterne (Ibsen og Espersen, 2016; Ibsen, 2020). De uformelle netværk synes da også at spille en tydelig rolle for udviklingen i landdistrikterne (Fallov et al., 2021).

Det store spørgsmål er imidlertid, om civilsamfundet spiller den samme centrale rolle for lokalsamfunds udvikling i landdistrikter nu og fremover, som det gjorde gennem det meste af 1900-tallet. Flere tendenser har udfordret civilsamfundets vilkår og muligheder for at spille denne rolle, især i landdistrikterne: For det første er antallet af virksomheder (især landbrug og tilhørende servicevirksomheder) og offentlige institutioner reduceret stærkt i de fleste landdistrikter og mindre byer. For det andet er befolkningssammensætningen i de enkelte landdistrikter i dag mindre homogen, end den var tidligere, da de fleste beboere var vokset op i lokalsamfundet, var beskæftiget i landbruget eller på andre lokale arbejdspladser. For det tredje er borgerne på landet i dag mindre afhængige af hinanden og de lokale arbejdspladser, institutioner og foreninger, end de var tidligere. Venskaber er i mindre grad lokale, færre arbejder i det lokalområde, de bor i, og de fleste indkøb finder sted i forretninger, der er beliggende udenfor lokalområdet eller online i nationale og internationale webbutikker. For det fjerde er antallet af kommuner reduceret til en tiendedel i forhold til antallet i slutningen af 1960'erne. Tidligere var de lokale foreninger meget tættere på kommunalpolitikere og den kommunale forvaltning (Thøgersen, 2012).

Denne samfundsmæssige centralisering spejler sig på flere måder også i udviklingen i det civile samfunds organisationer. Dels i form af en centralisering i landsorganisationerne med en forholdsvis større vækst i økonomi, professionalisering og politisk indflydelse, end det er tilfældet på det decentrale organisationsniveau i foreninger og selvejende institutioner. Dels ved at en stigende del af foreningerne orienterer sig mod større geografiske områder (Ibsen et al., 2013).

1.2. Problemstillingen, der behandles i forskningsprojektet

Forskningsprojektet tager afsæt i den oven for skitserede udvikling og bygger dermed på en antagelse om, at civilsamfundet i samspil med den offentlige sektor (især kommunen) kan have en særlig betydning for erhvervsliv, bosætning og institutionsudvikling i landdistrikter, men at den betydning, som civilsamfundet ender med at have, også er under indflydelse af vilkårene og rammerne for civilsamfundet. Den overordnede problemstilling for forskningsprojektet er:

> *Under hvilke former og vilkår kan civilsamfundet – under nye samfundsmæssige betingelser – fremme lokal udvikling og bæredygtighed i landdistrikter?*

Denne overordnede problemstilling besvares gennem nedenstående mere konkrete spørgsmål:

1. Hvordan bidrager civilsamfundet til løsningen af kollektive opgaver i landdistrikter – alene og i samarbejde med offentlige institutioner og private virksomheder?

2. Hvilken betydning har de politisk bestemte rammer og vilkår for civilsamfundet, de fysiske mødesteder samt beboernes holdninger og ressourcer for civilsamfundets rolle i landdistrikter?

3. Hvilke forhold ved civilsamfundet og rammerne og vilkårene for civilsamfundet har betydning for, at civilsamfundet kan bidrage til lokal udvikling og bæredygtighed i landdistrikter?

1.3. Metode

Problemstillingen besvares dels gennem to spørgeskemaundersøgelser i fire kommuner (Tønder, Assens, Vordingborg og Skive Kommune) af henholdsvis foreninger og borgere og dels ved gennemførelse af omkring 40 kvalitative interviews i otte lokalområder – to i hver af følgende kommuner: Tønder (Visby og Højer), Assens (Sandager-Salbrovad-Barløse og Jordløse), Vordingborg (Mern og Jungshoved) samt i Skive (Thise og Rødding). Et fællestræk ved disse lokalområder er, at beboerne har mere end 30 minutters transporttid til en af de 11 største byer i Danmark, og dermed er at betegne som et landdistrikt (Erhvervsministeriet, 2020). Disse områder er udvalgt i et samarbejde med de fire kommuner som eksempler på lokalområder, hvor civilsamfundet i samarbejde med kommunen og/eller private virksomheder har bidraget til lokal udvikling, fx oprettelse eller bevarelse af en lokal dagligvareforretning, etablering eller drift af kultur- og fritidsaktiviteter, etablering og/eller drift af et lokalt samlingssted, etablering af et initiativrigt udviklingsråd, udvikling af et rekreativt udeområde mv.

1.4. Formålet med denne publikation

Forskningsprojektet er støttet af Plan- og Landdistriktsstyrelsens midler til forskning og af de fire deltagende kommuner. Hidtil er der udkommet to rapporter, der afrapporterer resultaterne af spørgeskemaundersøgelserne i de fire kommuner af henholdsvis foreningernes (Ibsen og Iversen, 2022) og borgernes holdning til og engagement i udviklingen af lokalområdet (Berthelsen Schmidt, Ibsen og Iversen, 2023). Denne publikation udgør den sidste og opsamlende afrapportering af forskningsprojektet. Formålet med publikationen er dels at samle nogle af de væsentligste resultater fra de to spørgeskemaundersøgelser og på den baggrund sammen med studierne af de otte lokalområder samle op på, hvad de samlede resultater af forskningsprojektet er. Således gennemgås først udvalgte resultater fra de to spørgeskemaundersøgelser. Derefter gennemgås studierne af de otte lokalområder, inden vi til sidst samler op på, hvad vi samlet set vurderer, er svaret på de stillede spørgsmål. Endelig slutter vi af med at drøfte, hvilken betydning disse resultater har for kommuner, foreninger og borgere.

1.5. Model til at forklare civilsamfundets forskellige betydning for udviklingen i landdistrikter

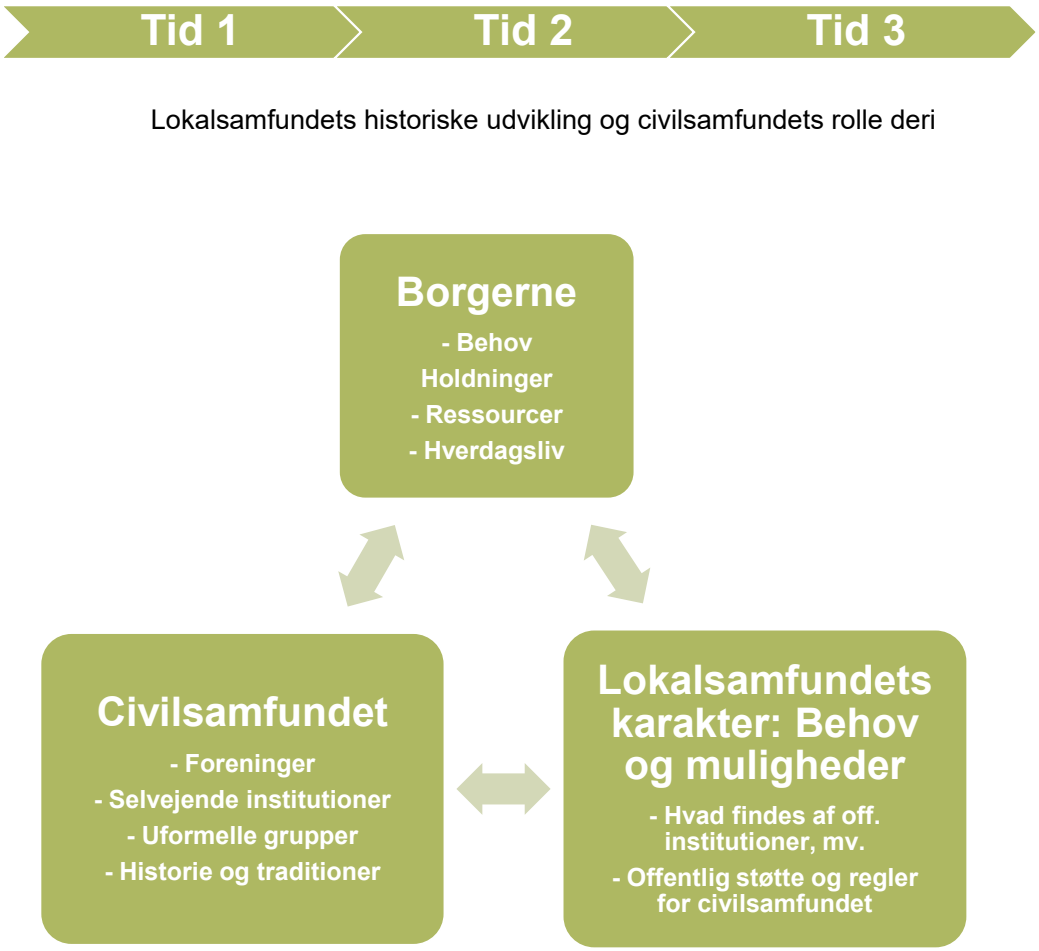

Undersøgelsen tager sigte på at undersøge den teoretiske antagelse, at foreningernes holdning til og konkrete bidrag til lokalsamfundets udvikling især afhænger af fire forhold. Vi tager afsæt i ovenstående model, der søger at give en samlet forståelse af, hvilke forhold der har betydning for, hvilken rolle civilsamfundet spiller for den lokale udvikling.

For det første antages det, at den lokale kontekst har betydning. Det varierer fra egn til egn, i hvilken grad kommunen og private aktører opfylder de lokale behov i form af offentlige institutioner, dagligvareforretninger og arbejdspladser, og hvordan og hvor meget kommunen skaber rammer for civilsamfundet.

For det andet antages det, at borgernes baggrund, interesser og behov samt holdning til at engagere sig i lokalsamfundet har betydning for, hvor meget og hvordan civilsamfundet har en betydning for den lokal udvikling i lokalsamfundet.

For det tredje antages det, at karakteren af det organiserede civilsamfund, fx hvilke typer af foreninger og selvejende institutioner der findes, har betydning for civilsamfundets engagement i udviklingen af lokalsamfundet. Desuden antages det, at foreningens kapacitet og historie har betydning for engagementet i lokalsamfundets udvikling. Bl.a. hvor mange medlemmer og frivillige den enkelte forening har, og hvordan og hvor meget kommunen støtter foreningerne.

For det fjerde antages det, at lokalsamfundets historiske udvikling over tid, og civilsamfundets rolle deri, har en betydning. Derunder hvordan traditionen for at involvere sig i lokalsamfundet. I figuren angiver Tid 1, Tid 2, Tid 3 osv. forskellige tidspunkter i historien.

Kapitel 2: Foreningernes betydning for lokal udvikling i landdistrikter

Formålet med denne del af undersøgelsen er at belyse foreningernes involvering i det lokalsamfund, som den enkelte forening tilhører. Både deres konkrete deltagelse i aktiviteter, opgaver og initiativer, og deres holdning til at engagere sig i lokalsamfundet.

Undersøgelsen blev gennemført ved en digital spørgeskemaundersøgelse af foreningslivet i de fire kommuner i maj 2022. Spørgeskemaet blev sendt til 1415 foreninger, hvoraf 46 pct. besvarede skemaet helt eller delvist. Nedenstående er en sammenfatning af undersøgelsens vigtigste resultater.

Mange flere resultater om foreningernes bidrag og holdning til lokal udvikling i landdistrikter kan læses i Ibsen og Iversen (2022).

2.1. Lokalsamfundets betydning for foreningerne

De fleste foreninger tillægger det lokalsamfund, som den enkelte forening er en del af, stor betydning. Det tillægges især stor betydning at være synlig i lokalsamfundet og at rekruttere medlemmer i lokalsamfundet. Noget mindre betydning tillægges det at deltage i lokale møder om lokalsamfundet, at bidrage til lokalsamfundets udvikling, at samarbejde med andre foreninger samt at samarbejde med kommunale institutioner om lokalsamfundets udvikling.

2.2. Foreningernes involvering i lokalsamfundet aktiviteter og institutioner

Inden for de seneste fem år forud for spørgeskemaets bevarelse havde halvdelen af foreningerne deltaget i aktiviteter, opgaver eller initiativer, der havde som formål at støtte og udvikle faciliteter til kultur-, idræts- og fritidsaktiviteter; hver tredje havde deltaget i aktiviteter, der tager sigte på at støtte den lokale skole og lige så mange i grønne områder; hver femte havde involveret sig i lokal daginstitution, lokalt ældrecenter, dagligvarebutik og trafikforhold, mens kun hver tiende havde engageret sig i nye boliger (se figur 1).

2.3. Foreningernes samarbejde med andre foreninger, kommunale institutioner og virksomheder

Foreningerne samarbejder mest med den kommunale forvaltning, som halvdelen af foreningerne havde et samarbejde med på undersøgelsestidspunktet. Næsten halvdelen havde et samarbejde med en anden forening i lokalsamfundet, da undersøgelsen blev gennemført, mens lidt færre havde et samarbejde med en lignende forening i et andet lokalsamfund. To ud af fem foreninger havde et samarbejde med en facilitet (fx idrætshal eller forsamlingshus). Hver fjerde forening havde et samarbejde med en lokal skole, og en tilsvarende andel havde et samarbejde med en daginstitution, fritidsklub o.l.; en kulturel institution; et plejehjem eller

ældrecenter; en institution for social indsats, sundhedsfremme mv.; en selvejende institution; eller en privat virksomhed.

2.4. Foreningernes holdning til at deltage i udviklingen af lokalsamfundet

Foreningerne blev også spurgt om deres holdning til at deltage i udviklingen af lokalsamfundet ved at forholde sig til seks udsagn derom. Mere end halvdelen af foreningerne har en positiv holdning til at bidrage til udviklingen af det lokalsamfund, foreningen er en del af. Næsten lige så mange foreninger mener, at lokalsamfundets udvikling bl.a. vil afhænge af, at foreningerne engagerer sig deri. Men forholdsvis mange foreninger, seks ud af ti, erklærer sig samtidig helt enig eller enig i, at de kun vil engagere sig i opgaver og aktiviteter, som foreningen er dannet for at fremme. To ud af tre foreninger er enige i, at foreningens mulighed for at bidrage til lokalsamfundets udvikling afhænger af de vilkår, kommunerne giver foreningerne, og samtidig mener næsten halvdelen, at foreningens eksistens afhænger af lokalsamfundets udvikling. Men meget få foreninger vil flytte til et andet lokalsamfund, hvis lokalsamfundet, som foreningen aktuelt primært er knyttet til, ikke er en optimal ramme for foreningens udvikling (se figur 2).

2.5. Foreningernes vilje til at deltage i udviklingen af lokalsamfundet

Hvis det bliver aktuelt, vil foreningerne først og fremmest engagere sig i lokal facilitet til kultur-, fritids- og idrætsaktiviteter, hvilket fire ud af ti foreninger svarer, at det ville de helt sikkert engagere sig i. Hver tredje forening ville engagere sig i den lokale skole, og tilsvarende andel ville engagere sig i grønne områder i lokalområdet. Hver fjerde forening ville engagere sig i lokal daginstitution, og en tilsvarende andel ville engagere sig i lokalt plejehjem ol. for ældre. Hver fjerde forening ville også engagere sig i trafikforholdene i lokalområdet. Mindst interesse for og vilje til at engagere sig i lokale forhold er der i forhold til lokal dagligvarebutik, lokal privat virksomhed og nye boliger.

2.6. Forklaringer på variationer i foreningernes engagement i lokalsamfundet

De statistiske analyser viser, at mulige forskelle i den kommunale kontekst, dvs. mellem kommunerne, spiller en relativ lille rolle som forklaring på forskellene i foreningernes engagement i lokalsamfundet. Det gælder både den konkrete deltagelse i forskellige opgaver og aktiviteter og viljen til at engagere i lokalsamfundets udvikling i fremtiden, hvis det bliver aktuelt.

Foreningstypen har på alle områder for deltagelse i lokal støtte og udvikling en signifikant betydning. På de fleste områder er sandsynligheden for deltagelse i støtte og udvikling meget større i foreningstypen 'lokalråd' end i de øvrige foreningstyper. Det gælder dog især på områderne 'trafik', 'grønne områder' og 'nye boliger'. Derudover afhænger de forskellige

foreningstypers deltagelse i støtte og udvikling af det specifikke område, foreningen interesserer sig for. Idrætsforeninger deltager relativt meget i støtte og udvikling af 'lokal skole', og sociale foreninger deltager relativt meget i støtte og udvikling af 'plejehjem og ældrecenter'. Hvad angår viljen til at engagere sig lokalt på de forskellige områder, hvis det bliver aktuelt, er sandsynligheden for, at lokalråd vil involvere sig, signifikant meget større, end i de øvrige foreningstyper.

På de fleste områder er sandsynligheden for foreningernes deltagelse i lokal støtte og udvikling væsentlig større for foreninger, som primært hører til i lokalsamfund med færre end 3.000 indbyggere i forhold til foreninger, der opererer i hele kommunen (se figur 1).

Foreningernes alder og kapacitet har imidlertid også signifikant betydning for deres involvering i lokalsamfundets eksistens og udvikling, men det er primært foreningens størrelse, dvs. antallet af medlemmer og frivillige, der har betydning for foreningernes deltagelse i og vilje til at involvere sig i lokalsamfundets eksistens og udvikling. Om foreningen har lønnede medarbejdere eller ej, spiller stort set ingen rolle for såvel deltagelse som vilje til at involvere sig, hvis det bliver aktuelt. Den offentlige støttes andel af foreningernes indtægter spiller heller ikke en central rolle for foreningernes deltagelse og vilje til at involvere sig. Endelig har det ingen betydning for foreningernes deltagelse og vilje til at involvere sig, hvor stor en andel af medlemmerne og de frivillige, der bor i det lokalområde, hvor foreningen primært hører til.

Figur 1. Andel af foreningerne, der inden for de seneste fem år har deltaget i aktiviteter, opgaver og initiativer, der har som formål at støtte og udvikle aktiviteter, institutioner eller virksomheder i lokalsamfundet – opdelt på lokalsamfund efter deres størrelse (pct.). Antallet af foreninger, som har besvaret de enkelte spørgsmål, varierer fra 544 – 499.

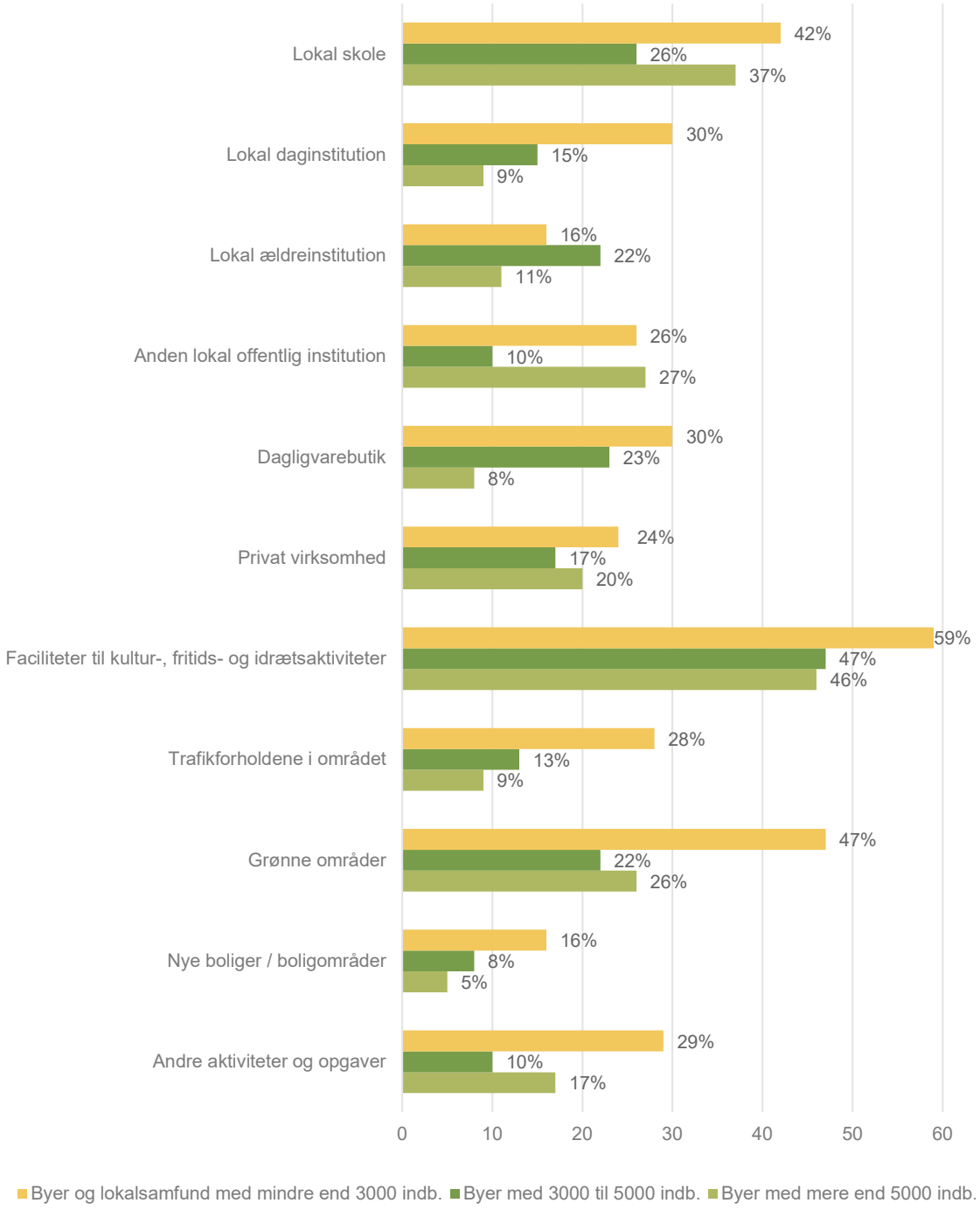

Figur 2. Foreningernes holdning til at involvere sig i bevarelsen og udviklingen af det lokalsamfund, som foreningen primært hører til i. Andel af foreninger som er helt enige i udsagnene opdelt på lokalsamfund efter deres størrelse (pct.). Antallet af foreninger, som har besvaret de enkelte spørgsmål, varierer fra 534 – 527.

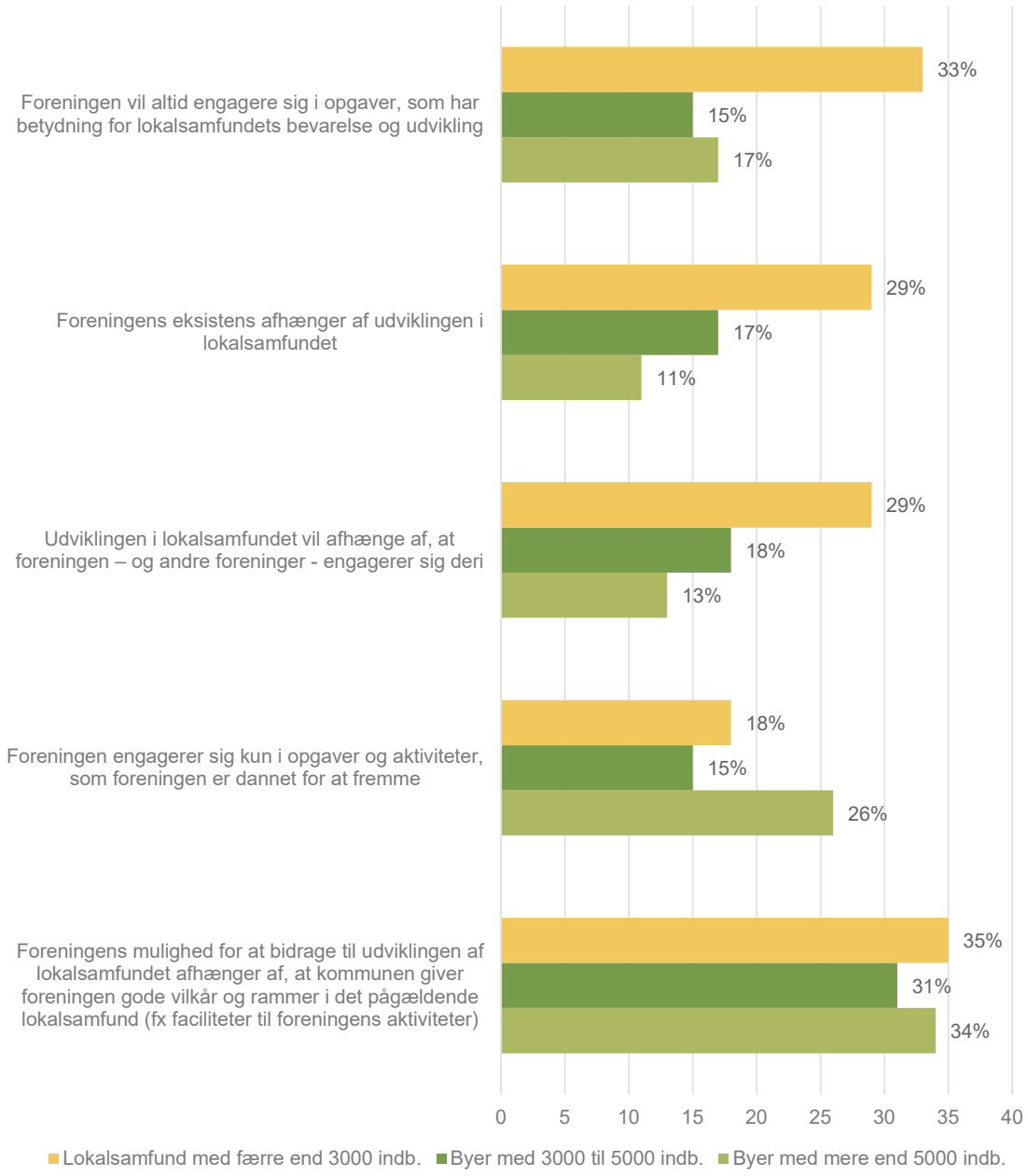

Kapitel 3: Borgernes bidrag og holdning til lokal udvikling i landdistrikter

Formålet med denne del af undersøgelsen er at belyse, hvor meget borgerne deltager i aktiviteter og opgaver i det lokalsamfund, de bor i; hvad de er villige til at engagere sig i; samt deres holdning til og vurdering af lokalsamfundet.

Undersøgelsen blev gennemført ved en digital spørgeskemaundersøgelse fra midten af november 2022 til midten af december 2022. Spørgeskemaet blev sendt via e-boks til 28.814 borgere i de fire kommuner, der på udsendelsestidspunktet var 15 år eller ældre, hvilket svarer til ca. 20 pct. af alle borgere i aldersgruppen. Efter afslutning af spørgeskemaundersøgelsen havde 23 procent af borgerne besvaret hele eller dele af spørgeskemaet.

Mange flere resultater om borgernes bidrag og holdning til lokal udvikling i landdistrikter kan ses i Berthelsen Schmidt, Iversen og Ibsen (2023).

3.1. Deltagelse og involvering i lokalområdet

Inden for de seneste tre år forud for undersøgelsens gennemførelse havde knapt 40 pct. af borgerne på tværs af de fire kommuner deltaget i aktiviteter, opgaver og/eller initiativer i en lokal idrætsforening, en lokal facilitet eller i en lokal uformel gruppe, der mødes fysisk om en fælles interesse.

Omtrent en tredjedel havde deltaget i aktiviteter i en lokal kirke, i en lokal kultur- og fritidsforening, aftenskole ol.

Cirka en femtedel havde deltaget i aktiviteter i hhv. en lokal skole, en lokal forening for ældre, en lokal bolig- eller grundejerforening, en lokal borgerforening eller en lokal uformel gruppe, der mødes online om en fælles interesse.

Under 15 procent af borgerne havde deltaget i hhv. en lokal daginstitution, et lokalt plejehjem, en lokal forening for social hjælp eller et lokalråd, hvor kun seks procent har deltaget i andre kommunale råd eller nævn.

Der er således store forskelle på, hvor meget borgerne engagerer sig i de forskellige forenings- og institutionstyper. På tværs af de undersøgte kommuner er der dog relativt små forskelle på dette.

Den mest benyttede måde at være aktiv på i foreninger og institutioner er at deltage i aktiviteter eller arrangementer og dernæst at deltage i møder og at udføre frivilligt arbejde.

3.2. Holdning til at engagere sig i lokalområdet

Generelt har borgerne en positiv holdning til at engagere sig i forhold, som har væsentlig indflydelse på deres nærmeste families liv; i forhold hvor de tror på, at borgernes indsats vil være med til at gøre en forskel; og i forhold som lokale foreninger eller institutioner har taget initiativ til.

Mere end halvdelen af borgerne er enten 'helt enige' eller 'delvist enige' i, at det er vigtigere for dem, at dagligvarebutikken har et stort udvalg og varer af god kvalitet, end at den er lokal; og at det er vigtigere for dem, at undervisningen i skolen har høj kvalitet, end at skolen

er lokaliseret i lokalområdet. Det er dog en meget lille andel (mellem 11-14 pct.), der er 'helt enige' eller 'delvist enige' i, at det ingen betydning har, om lokalområdet har en dagligvarebutik, om lokalområdet har arbejdspladser, og om der er et lokalt engagement i fællesskaber i og uden for foreninger (se figur 3).

Hvad angår borgernes tilknytning til området, de bor i, så er et flertal af borgerne positivt stemt i forhold til deres tilknytning til det lokalområde, hvor de bor. Mere end 65 pct. svarer, at de er 'helt enige' eller 'delvist enige' i alle fire udsagn: 'jeg føler mig tilknyttet til mit lokale område', 'jeg vil gerne komme tilbage til lokalområdet igen, hvis jeg flytter bort i en periode', 'jeg oplever at være en del af det lokale fællesskab', og 'generelt kan jeg stole på, at andre lokale beboere vil hjælpe mig, hvis jeg har brug for hjælp' (se figur 3).

3.3. Engagement i udviklingen af lokalområdet

Hvis det bliver aktuelt, vil borgerne - på tværs af de fire kommuner - først og fremmest gerne engagere sig i større tiltag, ideer eller planer for udviklingen af energiforsyningen (22 pct. svarer 'helt bestemt'), trafikforholdene (18 pct.), grønne områder og biodiversitet (18 pct.), lokal dagligvarebutik (18 pct.) og lokal facilitet til kultur-, fritids- og idrætsaktiviteter (16 pct.) (se figur 4).

3.4. Hvad kan forklare variationer i borgernes deltagelse og holdning?

Analyserne viser, at borgernes deltagelse i aktiviteter og opgaver i lokalsamfundet samt deres holdning til lokalsamfundet og at engagere sig deri både afhænger af, hvor stort lokalsamfundet er, og af borgernes baggrund, primært deres alder.

For det første har lokalområdets størrelse betydning for borgernes involvering. Involveringen er således generelt større blandt borgere, der bor i de mindste lokalsamfund ('Lokalby' med færre end 1000 indbyggere[1]), end blandt borgere der bor i de større lokalsamfund ('Områdeby' med 1000 til 5000 indbyggere og 'Centerby' med mere end 5000 indbyggere). Til gengæld er der små forskelle på tværs af kommunerne.

For det andet er der en stærk sammenhæng mellem alder og engagement i lokalsamfundet. Jo ældre den enkelte borger er, jo mere sandsynligt er det, at pågældende ser positivt på lokalsamfundet og dets muligheder. Det er dog især de 15 til 19-årige, som skiller sig ud fra de midaldrende og ældre. Således er andelen, som er 'meget enig' i, at lokalområdet, alt i alt, er et godt sted at bo, dobbelt så høj blandt de ældre over 60 år end blandt de unge mellem 15 og 29 år. Jo ældre borgeren er, jo større er sandsynligheden for, at pågældende deltager i en aktivitet i lokalsamfundet. Det gælder dog ikke for deltagelse i aktivitet i den lokale skole, den lokale daginstitution og den lokale idrætsforening, som det især er den yngre del af borgerne, der deltager i. Jo ældre borgeren er, jo mere sandsynligt er det, at pågældende vil engagere sig i forskellige opgaver, foreninger og institutioner i lokalsamfundet. Det er også i denne forbindelse især den yngre del af borgerne, som engagerer sig i skole, daginstitution og fritidsfacilitet. Der er dog forholdsvis små forskelle på dette mellem aldersgrupperne. Endelig gælder det også, at jo ældre borgeren er, jo mere sandsynligt er det, at pågældende har en stærk tilknytning til lokalområdet og oplever at være en del af det lokale fællesskab. Derimod har uddannelsens længde og karakter forholdsvis lille betydning for både engagementet i og

1 I Vordingborg Kommune omfatter 'Lokalby' lokalsamfund med færre end 1500 indbyggere.

vurderingen af lokalsamfundet. Der er således ingen væsentlige forskelle mellem borgere med en lang videregående uddannelse og borgere uden en uddannelse på vurderingen af, hvor godt lokalsamfundet er at bo i.

Figur 3. Borgernes holdning til deres lokalsamfund og at engagere sig deri, opdelt efter størrelsen af det lokalsamfund, de bor i. Andel som er 'helt enig' i udsagnet (pct.). Antallet af borgere, der har besvaret de enkelte spørgsmål, varierer fra 3.748 til 4.660.

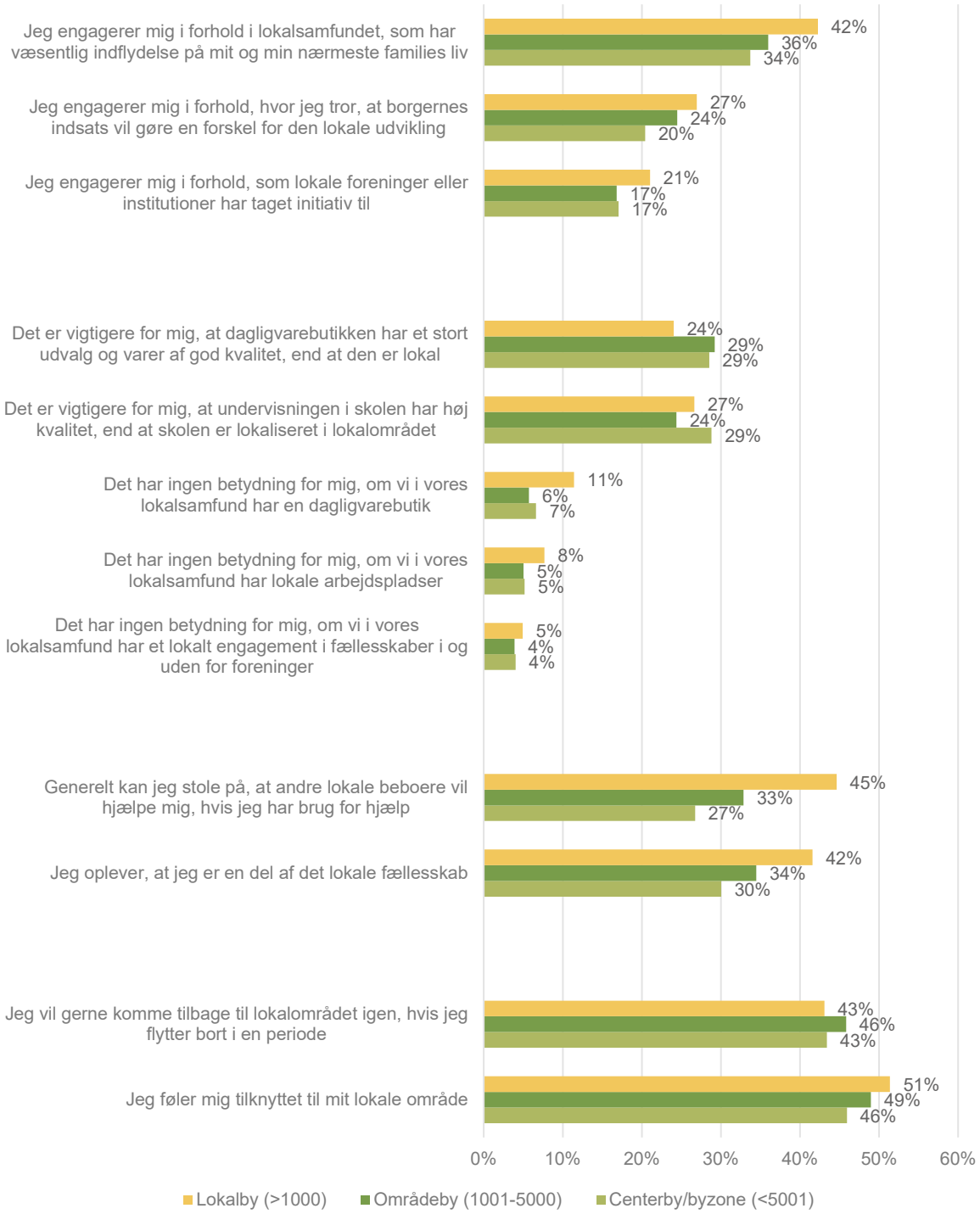

Figur 4. Andel af borgere, der 'helt bestemt' vil engagere sig i større tiltag, ideer eller planer for at udvikle det lokalområde, de bor i, opdelt efter størrelse af det lokalsamfund borgerne bor i (pct.). Antallet af borgere, der har besvaret de enkelte spørgsmål, varierer fra 4.150 til 4.689

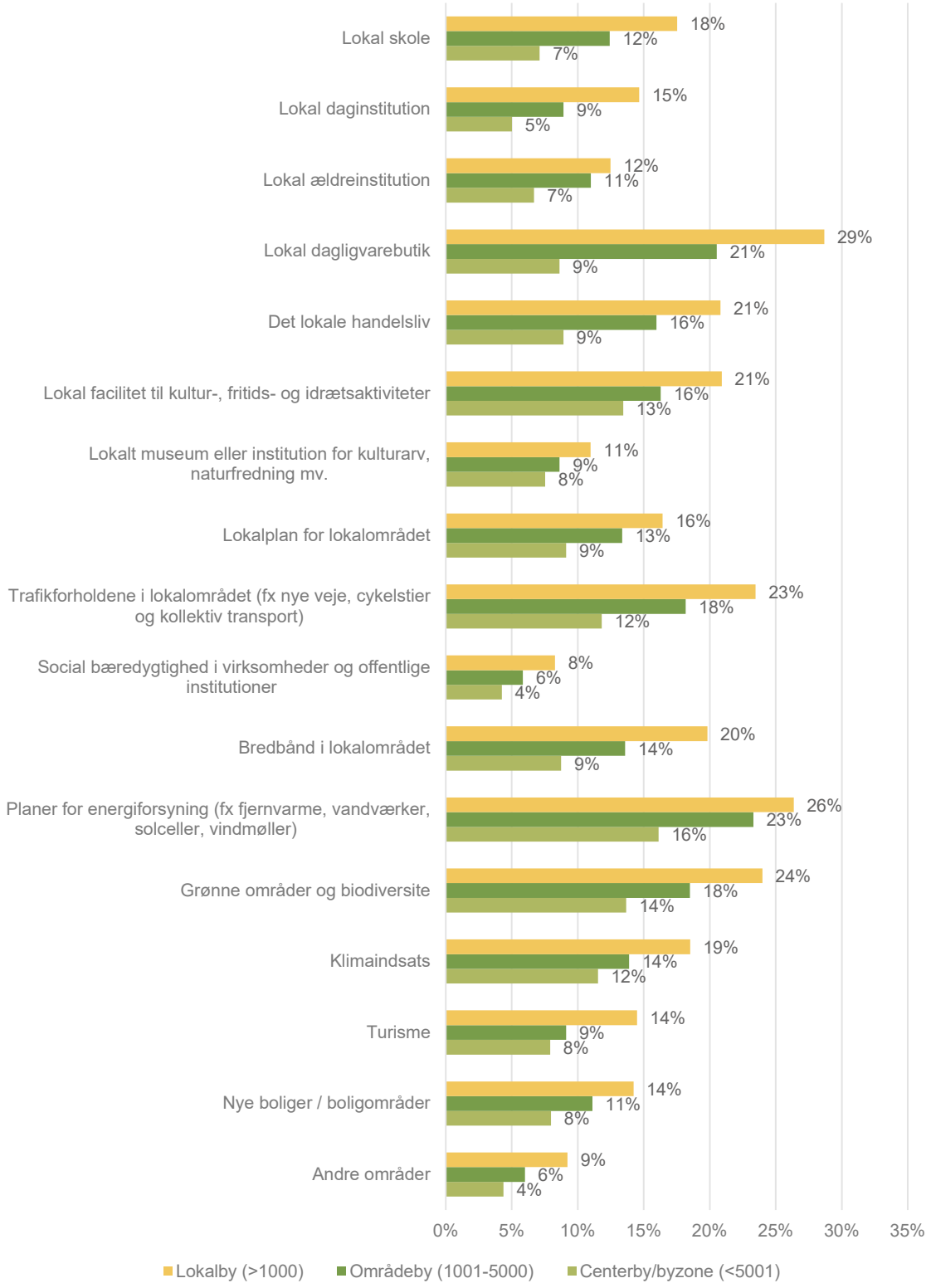

Kapitel 4: Studier af 8 lokalsamfund i Assens, Tønder, Skive og Vordingborg Kommune

I dette kapitel beskriver vi dels de lokalsamfund, vi har besøgt, indsamlet materiale om og foretaget interview i. Som nævnt indledningsvist har vi i samarbejde med kommunerne udvalgt otte områder i de fire deltagende kommuner. Områderne er udvalgt i et samarbejde med de fire kommuner som eksempler på lokalområder, hvor civilsamfundet i samarbejde med kommunen og/eller private virksomheder har bidraget til lokal udvikling, fx oprettelse eller bevarelse af en lokal dagligvareforretning, etablering eller drift af kultur- og fritidsaktiviteter, etablering og/eller drift af et lokalt samlingssted, etablering af et initiativrigt udviklingsråd, udvikling af et rekreativt udeområde mv. Kommunalt ansatte med ansvar for landdistrikterne har bidraget med baggrundsviden og deres oplevelser af lokalområderne.

Tabel 1: Oversigt over gennemførte interviews i de forskellige lokalområder

	Idræts-forening	Butik/ Erhverv	Skole/ Institution	Fysisk mødested	Lokalråd/ borgerforening
Assens (Jordløse)	X	X	X	X	X
Assens (Salbrovad)	X	X		X	X
Tønder (Visby)	X	X	X	X	X
Tønder (Højer)	X	X	X	X	X
Skive (Rødding)	X	X	X	X	X
Skive (Thise)	X	X	X	X	X
Vordingborg (Mern)		X	X	X	X
Vordingborg (Jungshoved)	Findes ingen		Findes ingen	X	X

Der blev gennemført semi-strukturerede interviews med i alt 40 personer.

Interviewene er inspireret af den teoretiske ramme udviklet af McCrea et al. (2014), der beskæftiger sig med, hvordan forskellige lokale forhold har betydning for, om lokalsamfundet trives og lokalsamfundet har tilstrækkelig modstandskraft til også at trives fremover.

Interviewguiden indeholdt derfor bl.a. spørgsmål om, hvilke opgaver civilsamfundet bidrager til at løse lokalt, hvilken rolle kommunen og samarbejdet med kommunen spiller for lokalområdet, samt hvilken rolle civilsamfundet spiller på forskellig vis i lokalområdet for udbuddet af (sociale) aktiviteter, mødesteder og erhvervsliv.

Ud over interviewene er kilder til at beskrive de otte landdistrikter også kommunale beskrivelser og statistikker, samtaler med kommunale embedsfolk, hjemmesider på internettet samt Danmarks Statistik i forhold til at beskrive befolkningsudviklingen.

Først beskrives lokalområdets karakteristika med henblik på at give en overordnet beskrivelse af området. Dernæst beskrives information om befolkningssammensætning og -udvikling. For en ensartet sammenligning er anvendt sogne-opdeling på tværs af de fire

kommuner, der hvor det har været muligt er suppleret med lokale oplysninger fra informanter og kommunen om udviklingen. For det tredje gennemgås status på den private og offentlig service, der er tilgængeligt lokalt. For det fjerde beskrives civilsamfundets karakter på baggrund af informanternes beskrivelser af deltagelse i og funktionen af civilsamfundet. Endelig beskrives det, hvilke opgaver civilsamfundet mere konkret er involveret i, og hvilken betydning denne involvering har for lokalsamfundet. Til slut beskrives, hvordan civilsamfundet interagerer med kommunen, og hvilken rolle dette synes at spille for lokalområderne. Målet med gennemgangen er, at læseren kan få en fornemmelse af civilsamfundets rolle i den lokale udvikling – og at det derigennem bliver muligt efterfølgende mere overordnet at diskutere civilsamfundets betydning for den lokale udvikling på tværs af de otte lokalområder.

Udkast til beskrivelse af lokalområderne har været sendt til de kommunale repræsentanter og repræsentanter for lokalrådene for hver af i de otte lokalområder. På baggrund af deres kommentarer er faktuelle fejl og misforståelser rettet i beskrivelserne.

4.1. Sandager-Salbrovad-Barløse i Assens Kommune

Lokalområdets karakteristika

Sandager-Salbrovad-Barløse er et område bestående af tre landsbyer beliggende 7-8 km. nord for Assens By. Der er 40-45 minutters kørsel til Odense, 12 minutter til toget i Aarup og 15 minutter til motorvejen. Der er cirka fem kilometer til Sandager Næs ud mod Lillebælt, hvor der findes shelterplads, badestrand, sommerhus og et blåt badeflag. Tæt på stranden ligger Sandager Næs Camping.

I området er der flere store landbrug, der udgør de største arbejdspladser i lokalområdet. Der er en kirke, en såkaldt landsbyordning bestående af børnehave, SFO og folkeskole fra 0. - 6. klasse samt en selvejende idrætshal.

Informanterne giver udtryk for, at det altid har været et område båret af et stort lokalt sammenhold og en opfattelse af, at hvis der skal ske noget, så skal indbyggerne selv gå foran.

Befolkningssammensætning

I Barløse og Sandager Sogn bor der i 2023 i alt 780 indbyggere. I 2010 var der 804. 159 af disse var indbyggere var i 2010 over 60 år. Det er steget til 214 i 2023. Antallet af unge under 29 er faldet fra 279 i 2010 til 230 i 2023.

Det er indtrykket fra informanterne, at der er en gruppe, som 'altid' har boet i lokalområdet, og så er der en tilsvarende stor gruppe, som er kommet til. Sidstnævnte består af tilflyttere, der typisk enten er ældre eller arbejder i landbruget. Nogle af de ældre bliver vel integreret, men der er også en gruppe, som man ikke rigtig kommer i kontakt med. Det opleves som vanskeligt at få tilflytterne til at engagere sig som frivillige trænere, ledere eller bestyrelsesmedlemmer.

Privat og offentlig service

De største arbejdspladser i området er det lokale landbrug, Torup Bakkegård. Puge Møllegård nævnes også som en anden stor lokal gård med mange ansatte. En informant skønner, at

Torup Bakkegård har 50-70 daglige medarbejdere, også uden for sæsonen – og mange af dem er bosat i boliger i lokalområdet, hvilket giver flere børn til skolen. Torup Bakkegård er, sammen med andre større landbrug i området, blevet en væsentlig lokal aktør også i forhold til at støtte til den lokale 'Salbrovad dag', hvor Torup Bakkegård giver mad til fællesspisningen og sørger for, at de ansatte stiller hold til turneringer. Desuden sørger de lokale ansatte fra særligt Østeuropa også for en vis tilgang af børn til skolen og til aktiviteterne i hallen. I Sandager er der en selvbetjenings-tankstation og en tilhørende grillbar i en pavillon.

Derudover er der enkelte arbejdspladser knyttet til folkeskolen og den lokale landsbyordning med børnehave, SFO og skole. Den lokale brugs lukkede i 2019, og dermed er der ingen lokal indkøbsmulighed. Informanterne oplyser, at det har betydet, at man i mindre grad lige støder ind i hinanden og 'får en snak og et grin'. Så det var ifølge informanterne et kæmpe tab – især for den ældre del af befolkningen. Man møder stadigvæk hinanden, men det er noget andet end relativt ofte lige at støde på hinanden i Brugsen. En informant oplyser dog, at det er forskelligt, hvilken rolle lokale tillagde Brugsen. Ifølge vedkommende blev der gennemført en undersøgelse, der indikerede at kun 15% af lokalbefolkningen ville handle i den lokale butik. Kravet fra dagligvaregrossisten var, at der skulle være opbakning fra 50-60% af befolkningen. I de lokaler, der tidligere husede Brugsen, har en lokal borger dannet Sandager Kulturcenter. I kulturcenteret er der forskellige kulturelle tilbud som eksempelvis fællessang særligt rettet mod den ældre generation, hvortil de tiltrækker mange ældre – også uden for lokalområdet.

Der er desuden enkelte lokale håndværkere og mindre virksomheder. Der er en kirke i Salbrovad, der er tilknyttet menighedsrådet for Barløse, Sandager og Holevad Sogne.

Den lokale skole og børnehave er knyttet sammen i en såkaldt landsbyordning med fælles ledelse. Det nævnes som en problemstilling i den forbindelse, at skolen er i konkurrence med særligt private skole- og institutionstilbud inde i Assens, hvor en del af de lokale børn og unge søger ind. Der er overbygningsskoler i Assens og i Glamsbjerg, ligesom der er mange ungdomsuddannelser i Glamsbjerg (bl.a. STX og HHX) 15 km. væk. Der har flere gange været overvejelser om at lukke den lokale skole, men aktuelt er der ikke sådanne planer. Lokale forældre har lavet indskud til en pulje, så det vil være relativt enkelt at rejse finansieringen til at åbne en friskole, hvis den offentlige skole skulle blive lukket. Der er en skolebus til den lokale skole.

Civilsamfundets karakter

Den selvejende idrætshal i lokalområdet, Salbrovadhallen, stod færdig i 1991 og blev bygget ved hjælp af frivillig arbejdskraft. En borger lagde mark til, andre stod for en indsamling, en arkitekt tegnede, en borger kom med en gravemaskine, og 'så byggede man jo bare sin egen hal', som en informant formulerer det. I idrætshallen er den primære bruger idrætsforeningen STIF Salbrovad, der blev stiftet i 2012 som en sammenlægning af idrætsforeningerne i Salbrovad, Sandager og Turup, der i dag bl.a. udbyder håndbold, gymnastik og badminton. Hallen åbnede i 2019 et fitnesscenter, der er åbent for alle borgere, og som har 70-80 medlemmer. Det oplyses, at den rolle frivilligheden spiller for hallen er blevet mindre. Eksempelvis var der i forbindelse med etableringen af fitnesscentret ikke i samme grad som tidligere frivillighed involveret i etableringen af lokalerne til det. På den ene side spores der blandt informanterne

en ærgrelse over, at denne form for frivillighed ikke længere er en mulighed, da det gav et andet sammenhold. Men samtidig er der også en erkendelse af, at det er vanskeligt at skabe det samme engagement, og at 'folk har travlt'. Hallen er ramme for den årlige byfest, lige som hallen også har et festlokale, hvor der kan afholdes private fester. Hallen arrangerer også i samarbejde med bl.a. lokalrådet 'Sjov fredag' for 0.-7. klasse med en masse sjove aktiviteter i hallen, og som er åbent for alle.

Det oplyses af informanterne, at der er mange gengangere på kryds og tværs af foreningslivet. Det er meget de samme personer, der engagerer sig i de forskellige foreningsmæssige sammenhænge. Der gøres på den ene side forsøg på at få flere til at engagere sig, men det oplyses også af informanterne, at der kan være en tendens til at spørge nogle af de samme. Bl.a. fordi der er noget trygt i, at man ved, hvad de kendte personer står for. Der er flere af informanterne, der oplever, at det er blevet sværere at få folk til at engagere sig – og at det virker til, at nogle tilflyttere mest er flyttet til området på grund af de landskabelige værdier. Denne gruppe synes i mindre grad at engagere sig lokalt. Deres arbejdsplads er beliggende uden for lokalområdet, og måske går børnene også i skole og går til fritidsaktiviteter uden for lokalområdet – og dermed bliver deres bidrag og tilknytning til lokalområdet mindre, end det ellers ville have været. Konkret oplyser en informant, at man ikke ser en del af tilflytterne hverken i skolen, hallen eller til de lokale arrangementer.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Meget af civilsamfundet synes primært at være engageret i de klassiske opgaver om at udbyde aktiviteter samt at drifte og udvikle de lokale institutioner – eksempelvis den lokale idrætshal.

Lokalrådet har desuden i de seneste 4-5 år været med i en 'ambassadørordning', hvor de får en liste over tilflyttere fra kommunen og så kører de ud og tager imod dem og afleverer en buket blomster, giver tilflytterne et overblik over aktiviteterne i idrætsforeningen - inklusiv nogle gange også fribilletter til fx 'jumping fitness' i hallen – samt et gavekort på fx 10 kg kartofler til den lokale Torup Bakkegård. Generelt har lokalrådet gode oplevelser ved at tage imod nye indbyggere på den måde.

Frivillige er fortsat engageret i den lokale vedligeholdelse af de fysiske rammer i forbindelse med skolen, hallen og aktivitets- og legepladsen bag ved hallen.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Lokalrådet er for nyligt blevet et formelt lokalråd under Assens Kommunen, hvilket betyder, at det får adgang til nogle midler og er kommet på maillister, der gør, at de inviteres til en række arrangementer, kommunen faciliterer. Eksempelvis har der været afholdt en workshop omkring fundraising. Det opleves som positivt, at lokalrådet i højere grad har den form for opmærksomhed fra kommunen, og det anerkendes, at det er gode initiativer, kommunen tager i den retning. Men dialogen med kommunen kan også i nogle tilfælde blive så omfattende, at det opleves så tidskrævende, at det tager tid fra de lokale opgaver. Og det kan være en udfordring, da det opleves som vanskeligt at rekruttere tilstrækkeligt med frivillige til at løse de mere konkrete og håndgribelige opgaver, der skal løses lokalt.

På den ene side oplever informanterne, at kommunen er interesseret i lokalområdet - både

Udsigt fra Baunet hen over Sandager og ud til Barløse *(Foto: Ib Johansen)*

Stemningsbillede fra Barløse *(Foto: Ib Johansen)*

fra politikere og fra embedsværket - og at der af og til er projekter, der går i deres retning til at finansiere forskellige udviklingsprojekter – ofte med en forventning om, at der skal investeres ikke ubetydelige mængder frivillig arbejdskraft deri. Men samtidig spores der også en vis resignation i forhold til kommunen forstået på den måde, at det er oplevelsen, at der er andre områder, der har en højere prioritet. Det opleves også af flere af informanterne, at man ikke har helt så tæt en kontakt til de kommunale politikere, som man havde i de mindre kommuner før kommunalreformen i 2007. Men omvendt vurderes det af flere af informanterne, at kommunen er interesseret i lokalområdet og gerne stiller op til forskellige typer af arrangementer. Flere af informanterne giver dog også udtryk for, at det kunne være ønskværdigt, hvis der blev etableret byggegrunde for at tiltrække nye indbyggere. Men der er også en holdning blandt informanterne om, at det er meget godt, at kommunen ikke blander sig for meget. Det ses som en styrke, at det kræver et lokalt engagement for at få ting op at stå, og der er noget positivt i det også for lokalområdets sammenhold.

4.2. Jordløse i Assens Kommune

Lokalområdets beliggenhed og karakteristika

Jordløse er en landsby i Assens Kommune beliggende næsten midt mellem Faaborg og Assens med 20 km til Assens og lidt kortere til Faaborg. Jordløse er dermed beliggende meget tæt på kommunegrænsen mellem Assens Kommune og Faaborg-Midtfyn Kommune. Der er knapt 40 minutters kørsel til Odense.

Jordløse er beliggende lige ud til Jordløse bakker, som er et stort naturområde et par kilometer fra Jordløse, der breder sig på begge sider af kommunegrænsen. Der er 4-5 kilometer fra Jordløse til Lillebælt og Damsbo Strand.

På Jordløses hovedstrøg er der enkelte virksomheder, bl.a. et autoværksted og et pizzeria i et tidligere mejeri. De virksomheder, der derudover er tilbage, er beliggende i udkanten af byen. Desuden er der flere store landbrug, som omkranser byen. Kirken er beliggende midt i Jordløse.

Jordløses boligmasse består dels af en række parcelhuse beliggende relativt centralt i Jordløse, og dels huse, der i højere grad er lokaliseret i det åbne land omkring Jordløse. Flere af informanterne nævner, at der desværre på hovedstrøget i Jordløse er et antal huse, der ser noget 'mistrøstige' ud, og som derfor bidrager til at Jordløse tager sig mindre præsentabelt ud ved første øjekast.

Befolkningssammensætning

Der var 760 indbyggere i Jordløse Sogn i 2010. Dette er faldet til 723 i 2023. 151 af disse var i 2010 over 60 år. I 2023 var dette steget til 218. I 2010 var 251 af indbyggerne under 30 år. I 2023 var 200 indbyggere under 30 år.

Privat og offentlig service

Der er enkelte arbejdspladser i Jordløse i tilknytning til de virksomheder, der fortsat findes i byen samt på de lokale landbrug. En stor del af befolkningen pendler derfor til andre arbejdspladser i og uden for kommune. Af de tilbageværende arbejdspladser kan nævnes et

stort landbrug, som er på flere sider af byen, med en del arbejdspladser i tilknytning dertil. Af tilbageværende erhverv nævnes desuden virksomhederne OSM-tools og BK-pack samt autoværkstedet Rindebæk Biler. Erhvervslivet støtter på forskellig vis foreningslivet gennem bl.a. sponsorater og ved at bakke op om lokale arrangementer som eksempelvis den lokale julefrokost. En informant fra en af landbrugene angiver, at det er væsentligt at have et godt samspil med lokalområdet gennem bl.a. åbenhed og imødekommenhed – herunder at man som landbrug tager hensyn til lokalområdet i det omfang, det er muligt for driften, samt åbner op for, at lokalområdets borgere kan færdes på og få mulighed for at oprette stiforløb mv. Det nævnes af en informant, at det er væsentligt med lidt erhvervsliv i byen, da det giver en oplevelse af, at der fortsat er liv i byen.

Der er næsten ingen offentlig service tilbage i Jordløse. Folkeskolen lukkede i 2003. I den lukkede folkeskoles bygninger blev der drevet en privat skole. Privatskolen lukkede i 2020.

Der findes ikke en dagligvarebutik i byen. Et væsentligt lokalt mødested er den tidligere skole, der nu er overtaget af en forening, der driver skolens faciliteter og forsøger at skabe liv i denne med overskriften 'Landsbyens hus'. Det sker ved at åbne skolen for lokalområdet i form af bl.a. et foreningslokale, en ubemandet 'café' og et lokale med gratis møbler og lignende (en 'genbrugsbank'). Desuden har den lokale forening, Jordløse Boldklub, et foreningslokale i kælderen og benytter gymnastiksalen. Landsbyens hus benyttes også til fester – eksempelvis var 143 borgere samlet til julefrokost i 2022. Flere af informanterne angiver, at lukningen af skolen har betydet, at det er vanskeligere at oprette og fastholde aktiviteter for børn og unge, da disse nu i højere grad søger mod aktiviteter i de byer, hvor de går i skole.

Derudover er der i Jordløse en privat naturbørnehave, Børnehaven Regnormen, som er i vækst. Den var en del af privatskolen, der lukkede, men en kreds af forældre ønskede at videreføre børnehaven som en privat naturbørnehave. Hidtil har den været beliggende i nærheden af den nedlagte skole, men der er aktuelle planer om at flytte den over på skolen. I en anden fløj på skolen har lokalarkivet hjemme. Der er desuden også et forsamlingshus i byen, der primært bruges til private fester, men også arrangerer fællesspisning, der dog ifølge en informant har en lidt vigende opbakning.

Civilsamfundets karakter

Den væsentligste idrætsforening i Jordløse er Jordløse Boldklub, der, trods navnet, arrangerer en række forskellige idrætsaktiviteter for lokalbefolkningen. Jordløse Boldklub har de seneste 15-20 år haft en teltservice, hvor de udlejer telte og dertil relateret udstyr. Det skaber en solid indtjening til boldklubben, der kan anvendes til at understøtte forskellige typer af arrangementer. Derudover er der en række andre mindre foreninger, der på hver deres måde udbyder forskellige typer af aktiviteter. Eksempelvis blev der i 2022 startet børnegymnastik i regi af Jordløse Boldklub med otte deltagere første gang, hvilket opleves som en succes af flere af informanterne. Der er også Ride-Være-Stedet, som arbejder for at give den enkelte elev en forudsætning for at have med en hest at gøre på en god og udbytterig måde.

Der er et stærkt lokalråd i Jordløse, der på forskellig vis arbejder strategisk med udviklingen af lokalområdet. Møderne i lokalrådet er åbne, så er der nogen, der har noget, de gerne vil drøfte, er de velkomne. Det sker dog sjældent. Lokalrådet har en nytårskur, hvor de beder alle foreningerne om at komme med indspil til, hvilke arrangementer de har planlagt for det kommende år. På den baggrund laver lokalrådet en kalender med henblik på at undgå uhen-

sigtsmæssige overlap mellem arrangementer. Lokalrådet oplever stor opbakning til deres årlige byfest.

Der er et solidt sammenhold i byen, hvor man hjælper hinanden på forskellige måder. Som et eksempel nævner en informant, at der var en stor gruppe af ældre borgere, der trådte til og hjalp, da nogle lokaler på den lukkede skole skulle spartles, og hvor forældregruppen havde svært ved selv at nå det. Flere af informanterne er inde på, at det er mange af de samme, der sidder med i de forskellige udvalg og bestyrelser – og at det er vanskeligt at få nye med. Både fordi der er noget trygt i at række ud til kendte kræfter, men også fordi man er søgende efter, hvordan man får flere af 'de nye' til at sige ja til at engagere sig. En måde at forsøge at få de nye med på er ved at invitere dem med til fællesspisningerne i forsamlingshuset og på den måde forsøge at involvere nogle af 'de nye'. For at undgå en sådan ekskludering fremhæves det af en informant, at det nogle gange kan være vigtigt at invitere flere med, end der egentlig er brug for, for at sikre, at alle der gerne vil bidrage også får mulighed for at bidrage.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Lokalrådet er på forskellig vis involveret i strategiske dialoger med kommunen. Dels har der i forbindelse med udviklingen af den lokale udviklingsplan været et samspil med kommunen på forskellig vis – både i forhold til planen, men også i relation til realiseringen af denne. Det nævnes eksempelvis af en informant, at kommunen har spillet en væsentlig rolle i forbindelse med lukningen af privatskolen, da kommunen eftergav et lån i bygningen, hvilket betød, at der så kunne rejses 300.000 kr. lokalt til at købe skolen ud af konkursboet ved at sælge anparter lokalt.

Lokalrådet kører ud og tager imod nye tilflyttere med en kurv samt forskelligt informationsmateriale om tilbuddene i byen. En af informanterne, der er flyttet til byen for nyligt, har oplevet, hvordan det har understøttet vedkommendes integration i lokalsamfundet ved at blive en del af foreningslivet. Det har gjort, at vedkommende er kommet til at kende væsentligt flere og har oplevet i højere grad at være en del af lokalområdet.

Der er en 'pedel-gruppe', som i samarbejde med Assens Kommune varetager vedligeholdelsen af flere grønne områder i Jordløse, mod at de får et årligt driftstilskud fra kommunen.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Flere af informanterne vurderer, at der er en konstruktiv dialog med Assens Kommune, og at kommunen er interesseret i at understøtte udviklingen i Jordløse. Det vurderes af en informant, at det bl.a. skyldes, at der har været ressourcestærke folk engageret i lokalområdet, der kunne søge finansiering til forskellige projekter fra fonde og puljer. Sådanne engagementer nedefra nævnes af informanterne som positivt, at: "… når en ide opstår, så er det ikke så voldsomt bureaukratisk at komme afsted. Det kræver strengt taget bare, at man får nogle andre til også at synes, det er en fed ide!". Det nævnes dog af flere informanter, at det har været frustrerende, at det har været vanskeligt at få udvidet kapaciteten i den lokale børnehave i Jordløse, ligesom det også nævnes, at der er behov for flere byggegrunde. Lokalrådet gør meget ud af at række ud og forsøger at engagere folk bredt i lokalområdet. Det fremhæves desuden som noget positivt, at der har været et åbent dialogforum en gang om året, hvor man bredt inviterede ind til en dialog om udviklingen i området. Flere af informanterne er ærgerlige over, at det nu er blevet en mere lukket kreds, der er inviteret til dialogmødet med kommunen.

Indkørslen til Jordløse *(Foto: Rikke Schultz)*

Årets bypynt i Jordløse 2023 er musikinstrumenter under sloganet '… det spiller i Jordløse' *(Foto: Rikke Schultz)*

4.3. Højer i Tønder Kommune

Lokalområdets beliggenhed og karakteristika

Højer er beliggende omtrent 15 minutters kørsel fra Tønder i det sydvestligste hjørne af Jylland ud til Vadehavet med kun få minutters kørsel til Højer Sluse. Der er omtrent 10 minutters kørsel til den dansk-tyske grænse ved Rudbøl og omkring en times kørsel til Flensborg, Sønderborg og Esbjerg.

Arbejdspladserne i byen findes hos mindre erhvervsdrivende såsom små håndværksvirksomheder, den lokale brugs og Højer Pølser. Derudover er to væsentlige arbejdspladser de to efterskoler i byen. Højer Efterskole blev etableret i 1951 ud fra et ønske om at støtte danskheden i grænselandet i og omkring Højer og bar i starten navnet Den Danske Ungdomsskole. Siden 2010 hedder skolen Højer Efterskole og har udgangspunkt i et grundtvigsk livs- og menneskesyn med plads til 90 elever. Højer Designefterskole startede som et håndarbejdsseminarium i 1986, men er i 2007 transformeret til Højer Designefterskole, der primært er en efterskole med fokus på de kreative fag og med plads til 150 elever. Der er endelig en række mindre erhvervsdrivende med fokus på kunsthåndværk i byen.

Derudover gælder det også særligt for Højer, at byen har været en betydelig del af Tøndermarsk Initiativet. Tøndermarsk Initiativet er et samarbejde startet i 2016 mellem Realdania, A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til Almene Formaal, Nordeafonden og Tønder Kommune om at udvikle Tøndermarsken, så området bliver endnu mere attraktivt at besøge, bo og arbejde i. Over 5 år har parterne tilsammen investeret 250 mio. kr. i udviklingen. For Højer har det betydet, at byen har fået et betydeligt bygningsmæssigt løft, hvor både halv- og heloffentlige bygninger er blevet renoveret, men hvor også mange private har kunnet få støtte til at renovere deres huse. Flere af informanterne beretter således om, at det er blevet væsentligt lettere at sælge boliger i Højer efter Tøndermarsk Initiativet er blevet igangsat og nærmer sig sin gennemførsel.

Befolkningssammensætning

I 2010 var der 1445 indbyggere i Højer Sogn. Dette er i 2023 faldet til 1246. 485 var i 2010 over 60 år. Dette er steget til 558 i 2023. 415 af indbyggerne var i 2010 under 30 år. I 2023 var der 296 indbyggere under 30 år.

Der er i 2023 1246 indbyggere i Højer Sogn. I den nærliggende landsby Sdr. Sejerslev er der lidt over 200 indbyggere, mens der i de øvrige mindre landsbysamfund er mindre end 200 indbyggere pr. landsby (Daler, Gærup, Østerby, Emmerlev og Hjerpsted). Flere af informanterne er inde på, at der de senere år er flyttet mange tyskere til byen. Denne tendens bekræftes af Tønder Kommune. Det er dog ifølge informanterne overvejende ældre tyskere, der flytter til byen.

Privat og offentlig service

De væsentlige offentlige services er det lokal ældrehjem Plejecentret Digegården, den lokale folkeskole fra 0.-6. klasse, Digeskolen, og den lokale børnehave. Da der er færre elever end tidligere, bl.a. fordi der ikke længere er overbygningselever, og dermed bedre plads på Digeskolen, er der aktuelle planer om at flytte børnehaven over til Digeskolen. Derudover er der

også boldbaner og den lokale selvejende hal, Marskhallen, der består af en almindelig håndboldhal, en mindre hal samt et fitnesscenter.

Der er flere turismeaktører, der arbejder på at skabe virksomhed i Højer. På torvet ligger Marskhotellet og lige ved siden af findes Marskgården Højer Gaard, som er en gård renoveret og ejet af Realdania, og som i dag huser firmaet Vadehavets Oplevelser. Arla Fonden lejer sig ind på Højer Gaard i forbindelse med madlejre. På torvet finder man også den lokale kirke.

Kiers Gaard er en firlænget Marsk Gård fra 1759, som i dag ejes af Tønder Kommune. Siden 1973 er Kiers Gaard blevet benyttet af en række lokale kulturaktører såsom foreninger og aftenskoler. Derudover har der også været koncerter og kurser inden for kunsthåndværk. Driften af gården er siden 1996 varetaget af Fonden Kulturcentret Kiers Gård.

Civilsamfundets karakter

Der er et stort og omfangsrigt civilsamfund i Højer med mange forskellige tilbud til forskellige aldersgrupper. Informanterne oplyser, at der er 30-40 foreninger i området. Men også, at der blevet væsentligt vanskeligere at drive aktiviteter for børn og unge i takt med, at der er blevet færre af dem. Både på grund af demografiske ændringer og de deraf afledte konsekvenser, men også fordi nogle af forældrene vælger skoletilbuddet i andre byer, primært Tønder. Det nævnes også, at det er svært at få frivillige nok til at hjælpe. Foreningslivet gengives af flere af informanterne til at være en 'fætter-kusine' fest, hvor mange kender hinanden, og hvor det er mange af de samme kræfter, der trækker et stort læs i forskellige foreningssammenhænge.

Lokalrådet påtager sig også rollen med at koordinere aktiviteter, så der ikke kommer for store overlap og konflikter mellem disse. Derudover hjælper lokalrådet også mindre foreninger ved at lade dem lave aktiviteter i deres regi, således at de kan undgå nogle af de administrative belastninger, der er ved at være en lille forening. Lokalrådet agerer også som fundraiser og har eksempelvis skaffet 2 mio. kr. til renovering af det gamle vandtårn, der bruges til kunstudstillinger.

Erhvervslivet synes også at være interesseret i at understøtte udviklingen i Højer, og flere af informanterne beretter om, hvordan erhvervslivet understøtter forskellige udviklingstiltag til både at understøtte det konkrete som fx julebelysningen, men som også er interesseret i at understøtte events som eksempelvis den årlige kunst festival ArtJam, som er festival for moderne kunst af internationale kunstnere med særlig fokus på træskulpturer. Erhvervslivet er bl.a. samlet i en nystartet erhvervsforening, der i høj grad at blive inddraget og hørt af Tønder Kommune i forbindelse med udviklingen af Højer. Højer Byfornyelse Aps er en anden lokal aktør, hvor en række lokale har indskudt midler og som understøtter byfornyelsen i Højer.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Civilsamfundet spiller en aktiv rolle på den måde, at det tager ansvar for at drive nogle af de lokale institutioner med betydning for Højer. Således er den selvejende institution Marskhallen drevet af en frivillig bestyrelse, og tilsvarende er det gamle rådhus også primært drevet af frivillige kræfter. Det renoverede vandtårn drives også af en frivillig bestyrelse, der bl.a. også er engageret i at holde en årlig festival med fokus på lokale mad- og råvarer, Smag på Marken, der tiltrækker 4.500 til 5.000 mennesker. Der er også en aktiv forening, der sørger for, at der er mange aktiviteter for de ældre på plejecentret.

Civilsamfundet er eksempelvis også involveret i driften og vedligeholdelsen af den gamle mølle fra 1857, som er en del af Museum Sønderjyllands afdeling i Højer.

Endelig er det lokalrådet, der driver Det gamle Borgmesterkontor, hvor der er mange foreningsaktiviteter. Desuden er der dels offentlig service i form af en afdeling af biblioteket i Tønder, og desuden er der også en ugentlig åbningsdag, hvor den kommunale borgerservice fra Tønder Kommune kommer til byen. Endelig er 'Det gamle Borgmesterkontor' også åbent for frivillige aktiviteter såvel som det kan lejes til private fester. Højer Lokalråd købte, bl.a. ved hjælp af en donation fra AP Møller fonden på 850.000 kr., det gamle rådhus i 2010, efter at den sidste borgerservice var lukket. Efterfølgende oplyser en informant, at Det gamle Borgmesterkontor er blevet renoveret ved hjælp af kommunale midler, midler fra Tøndermarsk Initiativet og via tilskud fra fonde. I det gamle rådhus driver Højer Lokalråd i dag med frivillige kræfter et bibliotek i det gamle rådhus, som er koblet til det kommunale bibliotek i Tønder. Desuden har Tønder Kommune borgerservice en gang om ugen i et lokale i Det gamle Borgmesterkontor. Der er også mulighed for at indgå borgerlige vielser i Det gamle Borgmesterkontor. Borgmesteren har desuden træffetid i det gamle rådhus to gange om året.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Kommunen er involveret i Højer gennem dets engagement i Tøndermarsk Initiativet. Derudover støtter kommunen Højer Lokalråds aktiviteter. Både via et årligt tilskud, men også ved at betale husleje for borgerservice i det gamle rådhus, plus at kommunen giver et beløb for at lokalrådet driver biblioteket. Lokalrådet oplyser, at det samlede tilskud til det gamle rådhus udgør kr. 100.000.

Flere af informanterne beretter om, at Tøndermarsk Initiativet har haft en positiv betydning for Højer. Men der har været nogle bump på vejen. Dels har der i dele af byen været frustrationer over det langvarige i projektet, og dels har der været frustrationer over, at det ikke altid har været helt tydeligt, hvilken indflydelse borgerne har kunnet få, når der har været indkaldt til input fra borgernes side. Det var godt i starten af projektet, at der var en projektmedarbejder til stede i byen. Men det har for flere været vanskeligt at se, om nogle af deres input har resulteret i konkrete forandringer. Kommunen er også bevidst om, at der har været disse udfordringer. Samlet fremhæves Tøndermarsk Initiativet dog, af både kommunen og lokale informanter, som særdeles positivt, der virkelig har været med til at løfte Højer og omegn. Men på trods af det store løft, der har været af Højer fremgår det, at der dels har været et generelt fald i antallet af indbyggere og at der er kommet flere ældre og færre yngre. Flere af informanterne er optimistiske omkring generelt at tiltrække tilflyttere, men er mere skeptiske i forhold til, om den store renovering af byen vil betyde, at der kan tiltrækkes flere børnefamilier.

Det er oplevelsen blandt informanterne, at kommunens planer for Højer især har fokus på at udvikle turisme-potentialet og mulighederne for kunst- og design håndværk. Lokalrådet er høringspart for Tønder Kommune. Nogle gange kan rådet selv tage stilling til en forespørgsel fra kommunen – andre gange kræver det, at man forhører sig i lokalbefolkningen, før rådet kan afgive et svar. Lokalrådet oplever, at der er en rimelig svartid på forespørgslerne fra kommunen.

Marskgården Højergård er beliggende midt i Højer By *(Foto: Evald Bundgård Iversen)*

Marskhotellet er nyrenoveret og ligger lige over for kirken i Højer *(Foto: Evald Bundgård Iversen)*

4.4. Visby i Tønder Kommune

Lokalområdets beliggenhed og karakteristika

Visby er en by med omkring 250 husstande beliggende 15 minutters kørsel fra Tønder i det sydvestligste hjørne af Jylland. Der er omtrent 20 minutters kørsel til den dansk-tyske grænse. Der er 10-15 minutters kørsel til Vadehavet og 30-40 minutters kørsel til motorvejen E45 i den østlige del af Jylland. Der er omkring en times kørsel til Flensborg, Sønderborg og Esbjerg.

Visby består fortrinsvis af parcelhuse og huse beliggende i det åbne land omkring Visby. Lidt uden for selve byen er der et trinbræt til toget, der kører mellem Esbjerg i nord og Niebüll i syd. Tønder Kommune arbejder på – med støtte fra statslige midler – at få etableret en dobbeltrettet cykelsti fra Visby ud til trinbrættet.

Der er få arbejdspladser i byen og overvejende i forbindelse med små til mellemstore håndværksvirksomheder samt den lokale dagligvarebutik og et større landbrug.

Lidt uden for Visby findes Trøjborg Ruin. Trøjborg blev opført i 1300 på en 30 x 30 meter banke, og blev i 1500-tallet erstattet af et renæssanceslot. Slottet blev revet ned i 1854, men dele af muren og kælderen er bevaret.

Befolkningssammensætning

I 2010 boede der 621 indbyggere i Visby. Dette er i 2023 faldet til 538. I 2010 var der 135 indbyggere over 60 år. Dette er i 2023 steget til 157. Antallet af borgere under 30 år var i 2010 221. Dette er i 2023 faldet til 173.

Privat og offentlig service

Der er stort set ikke nogen offentlig service i Visby. Eksempelvis er der hverken skole eller ældrecenter. Der findes dog en kommunal daginstitution for 0-6 årige børn.

Der er en 'Min Købmand' beliggende centralt i Visby. Den afløste ved årsskiftet 2019/2020 den næsten 150 år gamle brugs, som få år tidligere var blevet sammenlagt med Kvickly Tønder. Da Kvickly valgte at lukke Visby-afdelingen, rejste lokale kræfter på halvanden til to måneder en finansiering på 700.000 kr. gennem primært private donationer til at kunne etablere og drive en selvstændig købmand. I dag drives den lokale købmand således af et anpartsselskab med støtte fra frivillige kræfter.

Den tidligere folkeskole spiller en væsentlig rolle som et samlingssted i byen. Der er nedsat et udvalg for Visby gamle skole bestående af repræsentanter fra Visby Idrætsforening, Visby Spejderne, Visby Frivillige Brandværn, Visby Børnehus og Visby Lokalråd, som alle bruger bygningerne. Tønder Kommune ejer bygningerne og grunden og har indgået aftale med Visby Lokalråd om anvendelse og drift.

Efter at folkeskolen lukkede i 2011 har bygningerne være ramme for en række lokale aktiviteter. Dels er der et aktivitetsrum, hvor der bl.a. kan dyrkes aktiviteter som gymnastik og afholdes møder. Spejderne har også fået deres lokaler i huset. Derudover er det lokale brandværns garage bygget i tilknytning til skolen. Endelig bruger Visby Børnehus også skolen, og kommunen har planer om, at hele daginstitutionen med tiden skal flytte over i skolebygningerne. Daginstitutionen har en betydelig succes med at tiltrække børn uden for Visby,

hvorfor den er væsentlig større, end antallet af børn lokalt tilsiger. Der er et godt samarbejde mellem Visby Børnehus og bestyrelsen i den gamle skole – og det har været en prioritet for daginstitutionen, at selv om den står til at flytte over på den gamle skole, så er det et væsentligt hensyn, at det ikke går ud over de foreninger, der aktuelt bruger skolen. Kommunen har tidligere indgået 4-årige aftaler med Visby Lokalråd om anvendelsen af den tidligere skole, men aftalerne gælder nu kun for to år ad gangen.

Et andet lokalt mødested er forsamlingshuset, der drives af en frivillig bestyrelse. Det er særligt større, private fester, der finder sted i forsamlingshuset. Fodboldklubben har eget klubhus, der er beliggende ved boldbanen midt i byen. Boldbanen udgør også et mødested, og klubben låner gerne bolde ud til uformel leg på boldbanen. Som en del af Visbys Lokale Udviklingsplan blev det i 2022 besluttet at arbejde på etablering af en multibane med tilhørende opholds- og aktivitetsarealer i forbindelse med boldbanen. Banen er i 2023 under etablering og er blevet til i et samarbejde mellem bl.a. lokalråd, idrætsforening og andre lokale kræfter, som har søgt fonde og puljer mv. Ved togbanen ligger Visby Fritidscenter, hvor der tidligere var kro og højskole, som private kræfter nu har bygget om til et overnatningssted med plads til op til 160 overnattende fordelt på 11 soverum til eksempelvis lejrskole, familiefester mv.

Endelig er der også en lokal mindre park, hvor der er løbestier, borde- og bænkesæt samt en shelterplads. Parken er også kendt som 'Pastor Møllers Have', fordi en lokal præst testamenterede parken og huset 'Trosalta' til lokalområdet.

Civilsamfundets karakter

Der er et aktivt lokalråd i Visby, og flere af medlemmerne af dette spiller også en rolle i andre foreninger eller aktiviteter i lokalområdet. Desuden er der en række aktivitetsforeninger, som på hver deres måde er med til at sikre, at der er aktiviteter eksempelvis i den tidligere skole og på boldbanen. Det har været en tendens, at efter børnene er begyndt at gå i skole i andre byer, så er det blevet væsentligt vanskeligere at holde liv i det lokale foreningsliv rettet mod børn og unge, da børnene ofte vælger at dyrke deres fritidsaktiviteter sammen med de børn og unge, de går i skole med. Visby IF oplever dog nogen succes med at tiltrække børn og unge fra andre byer til deres tilbud.

Der er en selvforståelse om, at man kan noget særligt i Visby, og der er en fortælling om, at man klarer sig i Visby på trods af, at skolen er lukket. Det fremgår eksempelvis af den lokale udviklingsplan, at man: "… opfatter sig selv som et gammelt landsbysamfund med tradition for stærke fællesskaber og nytænkende indbyggere". Informanterne giver en række eksempler på, hvordan fællesskaberne opleves som stærke – eksempelvis ved at man hjælper hinanden med maskiner ved arbejdsdage i eksempelvis børnehaven, at der er opbakning til den lokale butik og til fester som eksempelvis idrætsforeningens 150-årige jubilæumsfest. Endelig er en væsentlig lokal begivenhed det årlige traktortræk med cirka 5.000 besøgende på Kristi Himmelfartsdag, som har været afviklet siden 1995. Der afholdes også en årlig byfest med en betydelig tilslutning.

Der er en udpræget selvforståelse af, at skal der ske noget, er det i høj grad lokalområdet og civilsamfundet selv, der skal på banen. Som det er formuleret i den lokale udviklingsplan: "Vilkårene er, at vi må yde for at nyde. Forældre må engagere sig som ledere og instruktører, hvis børnene skal kunne gå til idræt og spejder. Seniorerne må selv arrangere de foredrag og

sociale aktiviteter, de ønsker at deltage i. Forsamlingshusets bestyrelse må søge fonde og lave håndværksmæssigt arbejde for at landsdelens ældste forsamlingshus fortsat kan være aktivt. Foreningerne må selv koordinere anvendelsen af de tidligere skolebygninger."

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Lokalrådet ser sig selv som en væsentlig dialogpartner for kommunen og er optaget af at søge et samarbejde med kommunen. Lokalrådet følger med i de forskellige tiltag, kommunen initierer, og opsøger aktivt de muligheder, der opstår.

Som nævnt er der en selvstændig arbejdsgruppe tilknyttet lokalrådet, der sørger for driften af 'Den gamle skole' i byen. Tilsvarende er der frivillige bestyrelser i tilknytning til forsamlingshuset og Idrætsforeningen. Endelig er er også i tilknytning til Pastor Møllers Have frivillige engageret, idet kommunen står for den løbende drift i form af græsslåning mv., mens lokalrådet står for at udvikle området med fx etablering af shelterplads mv.

Der er en velkomstgruppe under lokalrådet, som rækker ud til tilflytterne med en lille gave fra den lokale købmand samt en beskrivelse af, hvilke muligheder der er i lokalsamfundet. Oplevelsen er, at der er nogle, som er meget engageret i lokalområdet; en gruppe, der mest kommer til aktiviteter (fester mv.); og så er der en gruppe, som det er meget vanskeligt at få kontakt til (informanter). En del af informanterne er inde på, at der er et stærkt netværk i Visby, og at der kan være en tendens til at tage fat i nogle af dem, man kender. Men omvendt opleves det også som vanskeligt at få nye, udefrakommende engageret.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Lokalrådene er blevet oprettet efter kommunalreformen i 2007. Kommunen har understøttet den lokale udvikling ved at støtte udviklingen af den lokale udviklingsplan med 50.000 kr., der netop er færdiggjort i 2022. Kommunen angives i det hele taget til at være en meget væsentlig partner i forhold til de forskellige planer og udviklinger lokalt – eksempelvis i forhold til arbejdet med at skabe liv i den gamle skole er det vigtigt at have et godt samspil med kommunen om, hvad der kan lade sig gøre, og hvad der ikke kan lade sig gøre. Kommunen giver også et tilskud til lokalrådet på aktuelt 25.000 kr. om året. Lokalrådet har et godt samarbejde med kommunen om forskellige initiativer og oplever også at have et godt samarbejde med de lokale foreninger om forskellige events. Blandt informanterne er der ikke en oplevelse af, at kommunen har en form for plan for Visby – men der er også en erkendelse af, at det på mange måder passer dem godt, at der ligger en betydelig medindflydelse i det, at de selv tager initiativerne i forhold til Tønder Kommune.

Der er et lokalt ønske om at få etableret byggegrunde og lejeboliger til ældre. Kommunen har udarbejdet et forslag til lokalplan med et nyt boligområde og midler til byggemodning. Desværre viste det sig at placeringen af byggegrundene var et problem på grund af høj grundvandsstand. Blandt nogle af informanterne er det oplevelsen, at man er gået glip af lokal bosætning, fordi sagsbehandlingen trak ud. I 2023 er sagsbehandlingen genoptaget.

Min købmand Visby er reddet af lokale indskud og frivillige kræfter
(Foto: Visby Lokalråd)

Huset Trosalta i Visby Park *(Foto: Visby Lokalråd)*

4.5. Rødding i Skive Kommune

Lokalområdets beliggenhed og karakteristika

Rødding er beliggende centralt på halvøen Salling i Limfjorden med cirka 15 km. til Skive, som er den nærmeste større by med omkring 20.000 indbyggere. Der er ca. fem kilometer til Limfjorden, hvor der er badebroer og strand. Der er halvanden til to timers kørsel til hhv. Aalborg og Aarhus afhængig af trafik og valgt rute.

Rødding består fortrinsvis af parcelhuse samt et mindre antal lejligheder og lejeboliger i almennyttigt boligbyggeri. Rødding er beliggende et par kilometer fra Middelalderborgen Spøttrup, der er en stor turistattraktion. Imellem byen og borgen ligger rekreative faciliteter i form af indendørs og udendørsidrætsfaciliteter samt boliger der gør, at områderne er tæt på at hænge sammen.

Rødding har tidligere haft en større møbelindustri, men en stor del af denne er i dag lukket. Der er kommet enkelte andre virksomheder til, men ikke i samme omfang som tidligere.

Befolkningssammensætning

Antallet af indbyggere i Rødding Sogn er faldet fra 1580 i 2010 til 1330 i 2023. Antallet af indbyggere under 30 år er faldet fra 524 i 2010 til 350 i 2023. Endelig er antallet af ældre på 60 år og ældre steget fra 415 til 478 fra 2010 til 2023.

Privat og offentlig service

Der er fortsat nogen industri i byen – bl.a. Skamol og Inventa, der producerer hhv. isoleringsmateriale og butiksindretning. Men i forhold til tidligere er der væsentlig mindre produktion i byen, lige som antallet af butikker og mindre erhvervsdrivende er blevet færre. I dag er der kun få erhvervsdrivende bl.a. en SuperBrugs, en slagter og en kro samt enkelte håndværkere tilbage i byen. Kroen angives af flere som at være særdeles aktiv i at understøtte udviklingen – eksempelvis ved at arrangere 'torsdags-kaffe og strik'. Brugsen angives også til at være et væsentligt mødested.

Der er en offentlig børnehave og en folkeskole op til 6. klasse tilbage i byen. Tidligere var der både overbygning på folkeskolen samt en privat friskole i byen.

I en tidligere bankbygning er der etableret 'Bizzart', som er en forening, der tilbyder små erhvervsdrivende overvejende inden for kunsthåndværk en fælles platform, hvor de kan sælge deres varer. Der er desuden også kunster foreningen 'Spøttrup Cirklen', der arbejder for et aktivt og levende kulturliv på Spøttrup-egnen. Der er et forsamlingshus, der både bruges til fester og til andre arrangementer, der samler lokalsamfundet. Et eksempel på en aktivitet i forsamlingshuset er 'damerne', der her anden tirsdag samler op til 60 personer til strik og hygge.

Den lokale selvejende hal, Spøttrup Kulturhal, er som nævnt beliggende mellem Spøttrup Borg og Rødding. I hallen er der en række aktivitetsmuligheder i såvel hallen som i de tilstødende lokaler herunder et fitnesscenter. Omkring hallen er der boldbaner, tennisbaner og padelbaner.

Civilsamfundets karakter

Der er et rigt foreningsliv i Rødding, både i form af en række aktivitetsforeninger, men derudover er der også Foreningen Rødding Udviklingsråd, stiftet i 2004, der arbejder mere overordnet for udviklingen i Rødding. Medlemmerne er virksomheder, foreninger og institutioner. Udviklingsrådet er aktive i form af at etablere udviklingsplaner og projekter, der har en mere almen betydning for udviklingen i Rødding.

Det bedste eksempel på, hvilken rolle udviklingsrådet har for udviklingen i Rødding er nok deres involvering i at etablere Rødding som 'Æblets by' (læs mere neden for). Udviklingsrådet arbejder også på at få etableret lejelejligheder til ældre i byen.

Andre eksempler på, hvor udviklingsrådet har spillet en rolle, er etablering af 'klynger', hvor eksisterende aktører arbejder sammen, etablering af et anpartsselskab der ejer huse med små erhvervsdrivende og foreninger (fx Bizzart) samt etablering af grupper, der arbejder med fx markedsføring.

På aktivitetssiden er der en usædvanligt aktiv atletikklub, der både har etableret faciliteter og har mange medlemmer. Derudover er idrætsforeningen i flere omgang blevet fusioneret med andre foreninger, således der i dag er foreninger, der dækker større og større geografisk areal. Mange af de aktiviteter er forankret i Spøttrup Sport og Motion, der i dag bl.a. udbyder badminton, e-sport, fitness, floorball, fodbold, gymnastik, håndbold, klatring og senior idræt.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Ud over dets rolle som et talerør i forhold til kommunen, er Rødding Udviklingsråd også en forhandlingsplatform på tværs af byen, således at man først afklarer internt, hvilke projekter der er de vigtigste, inden man så forsøger at realisere disse eksternt. Et aktuelt eksempel er projektet 'Spøttrup Studegård', hvor man med hjælp fra Skive Kommune har opkøbt en ejendom ved siden af Spøttrup Borg, som skal udvikles til et oplevelsescenter. Rødding Udviklingsråd har således i udgangspunktet ansvaret for at starte forskellige aktiviteter, der kan understøtte udviklingen i området. Det gør de som initiativtagere og ved at etablere en institutionel struktur – typisk en selvejende institution eller lignende. Det langsigtede mål er også at understøtte bosætningen i Rødding ved at tiltrække flere børnefamilier. Som det fremgår af befolkningssammensætningen, er det dog endnu ikke lykkes at vende udviklingen.

Civilsamfundet i Rødding var og er eksempelvis stærkt involveret i etablering af 'Æblets by'. Et initiativ, der blev indledt tilbage omkring 2007 og som i starten var støttet af projektmidler fra bl.a. Skive Kommune, men som undervejs og også i dag i høj grad drives af frivillige kræfter. Projektet består af en række forskellige projekter, der har æblet som omdrejningspunkt. Der er etablere en genbank for æbler ('Pometet'), der er plantet 6-7000 æbletræer omkring byen og der afvikles årligt en 'æblefestival' med i 2022 omkring 3.000 besøgende. Der har været mindre kommunale tilskud til driften, men det er endnu ikke lykkes at finde nogen permanent ordning på, hvordan 'Æblets by' kan støttes fra kommunens side. Æblets by driver i dag 'Pometet' ved hjælp af af frivillige kræfter. 'Pometet' producerer bl.a. også æblemost (5.000 liter i 2022). 'Æblets by' sørger også for, at nyfødte børn får et æbletræ udleveret, at der er æblemost til et børneløb i samarbejde med borgerforeningen og at der er tilbud om at pode træer i marts måned.

Der er ikke nogen systematik i forhold til at byde tilflyttere velkommen, men man forsøger

Pometet er en æblegenbank der er en del af 'Æblets by' satsningen i Rødding *(Foto: Johannes Bundgaard Iversen)*

I den gamle sparekassebygning huses nu Bizzart *(Foto: Johannes Bundgaard Iversen)*

at være opmærksom på at invitere tilflyttere med i de forskellige sammenhænge, hvor det er relevant.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Flere beskriver, at kommunens rolle har været afgørende for opstarten af 'Æblets by'-projektet. Kommunen har grebet ideen og har understøttet projektet med midler og opbakning særligt i starten og har på den måde spillet en vigtig rolle. Det opleves også, som om kommunen meget gerne vil trække på det 'brand', som 'Æblets by' har udviklet sig til. Bl.a. i forbindelse med 'Rent liv' kampagnen, der har fokus på at Skive Kommune skal være de bedste til grøn udvikling. Der spores nogen frustration i forhold til, at kommunen ikke opleves som lige så aktiv som tidligere – lige som det også er en frustration, at det ikke er lykkes at skabe en mere varig støtte til 'Æblets by', hvor der ønskes 45.000 om året til at sikre en mere varig drift.

Der arbejdes offensivt med at sikre politisk opbakning til projekter, der ønskes gennemført og det hænder, at der fra lokal side rettes direkte henvendelse til politikere med henblik på at fremme lokale ønsker og behov. Særligt er der et ønske om et samarbejde om at sikre en langsigtet plan for bosætningen i Rødding, der også har fokus på at udvikle og fastholde institutioner og erhverv.

4.6. Thise i Skive Kommune

Lokalområdets karakteristika

Thise er beliggende i det nordøstlige hjørne af halvøen Salling i Limfjorden. Der er halvanden til to timers kørsel til hhv. Aalborg og Aarhus afhængig af trafik og valgt rute. Der er ca. 20 km til Skive, hvor der bor omkring 20.000 indbyggere.

Thise består dels af Thise og dels af Sdr. Thise og en række beboelser i landskabet, hvoraf en stor del ligger naturskønt i landskabet eller på skråninger ned mod Limfjorden. Nede ved fjorden er en samling af huse, der går under navnet Sundsøre. I alt er der 161 husstande. Disse er fordelt med 30 i Thise, 35 i Sdr. Thise og resten i det åbne land i nærheden af Thise samt ved Sundsøre, hvor der også er et mindre sommerhusområde med omtrent 30 sommerhuse.

Centralt i Thise ligger Thise Mejeri som er den dominerende arbejdsplads i byen. Mejeriet er vokset så meget over tid, at mejeriets areal nu er særdeles markant i selve Thise. Både fysisk og i forhold til arbejdspladser. Der er således 256 arbejdspladser på Thise Mejeri (www.thise.dk). I Thise er der 284, der pendler ind fra en stor radius – primært til Thise Mejeri. Der er således en stor del af de ansatte på Thise Mejeri, der ikke bor lokalt.

Ved færgelejet ved Sundsøre, hvorfra færgen til Hvalpsund sejler, er der inden for de seneste årtier udviklet en lystbådehavn, og der er også en restaurant med eget destilleri, der er åben i sæsonen.

Befolkningssammensætning

I 2010 var der 414 indbyggere i Thise Sogn. I 2023 var dette tal faldet til 343. I 2010 var 111 indbyggere 60 år eller ældre. I 2023 var 136 indbyggere, der var 60 år eller ældre. 139 var under 30 år i 2010. I 2023 var 83 under 30 år.

Befolkningstallet i sognet toppede i 1950 med 699 indbyggere. Særligt Sdr. Thise fremhæves som et område, hvor der bor mange pensionister og personer tæt på pensionsalderen, som er flyttet ind i 1960'erne til 1970'erne i en periode, hvor området blev udstykket.

Privat og offentlig service

Udbuddet af arbejdspladser domineres klart af Thise Mejeri. På den ene side er der lokale borgere, der arbejder på mejeriet, men flere af informanterne er også inde på, at mange af indbyggerne pendler. Der er en lokal butik, der har været tæt på at lukke, og som i dag drives med en betragtelig indsats af frivillige.

Kirken er beliggende lidt uden for Thise. Derudover er der i selve Thise et forsamlingshus, der i de senere år er blevet renoveret og har fået indrettet en 'folkestue', der oftest er åben og fungerer som et mødested for lokalområdets beboere.

Der er ingen offentlig børnehave eller skole, men der er en kombineret privat grundtvigkoldsk børnehave og skole, der blev stiftet i 1979. Børnehaven og skolen tiltrækker børn fra andre dele af Salling. Denne tiltrækning er nødvendig for at få et tilstrækkeligt grundlag for driften af institutionen. Institutionen har deres egen bus, som bl.a. benyttes til at hente børnene rundt omkring i Salling. I forbindelse med skolen er der en minihal, som flittigt benyttes af såvel skolen som lokale foreninger – særligt den lokale idrætsforening M88. Informanterne fremhæver skolen, forsamlingshuset og den lokale butik som væsentlige samlingspunkter for lokalsamfundet.

Civilsamfundets karakter

Civilsamfundet består af en række foreninger, der udbyder aktiviteter og på forskellig vis understøtter områdets udvikling. Centralt på idrætssiden står idrætsforeningen M88, der har hjemme på og samarbejder med skolen. Foreningen forsøger sig frem med aktiviteter afhængigt af, hvilken interesse der er blandt de lokale i på det tidspunkt. Selv om der er et tæt samspil med skolen, så gør det forhold, at skolebørnene kommer fra mange andre steder end lokalområdet, at det i perioder er vanskeligt at få børneaktiviteter op at stå. Derudover er borgerforeningen en vigtig spiller i både at arbejde for områdets udvikling og for at afholde forskellige typer af arrangementer. Der afholdes således af de forskellige aktører flere forskellige events og begivenheder, der er med til at binde lokalområdet sammen. Der er et stort engagement, særligt fra en gruppe af familier, der er bredt engageret i forskellige foreninger. Der arbejdes systematisk med at få flere familier og personer med. Et eksempel på dette arbejde er, at i forbindelse med, at den, at den lokale butik var lukningstruet, blev efterlyst hjælp fra frivillige. En informant fortæller om, hvordan der var rigtig mange, der meldte sig for at hjælpe og i stedet for at vælge de personer, man kendte og vidste hvad stod for, sørgede man for at brede frivilligheden ud, så alle fik en rolle at spille. I dag er der således et stort frivilligkorps, hvor mange forskellige lokale borgere bidrager, der understøtter butikkens overlevelseschancer.

Fra flere sider fremhæves Thise Mejeris særlige rolle for lokalsamfundet. Mejeriet har givet mange arbejdspladser og leverer vigtig omsætning for den lokale butik og støtter også på forskellig vis lokalsamfundet. Eksempelvis købte mejeriet et år julegaver til alle de ansatte i den lokale butik. Det fremhæves det også, hvordan mejeriet har evnet at vækste og ble-

vet meget stor, uden at dette har affødt betydelige negative reaktioner i lokalsamfundet. Det fremhæves i den forbindelse, at mejeriet har været god til at række ud og finde ud af, om der har været opbakning til forskellige initiativer.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Borgerforeningen tager imod nye tilflyttere ved at give dem en kurv med varer fra købmanden og mejeriet. Derudover bliver tilflytterne parret med en anden lokal familie, der kan hjælpe dem godt i gang. Endelig får tilflyttere et års gratis kontingent af den lokale idrætsforening, og den første fest i forsamlingshuset er gratis for tilflytterne at deltage i. Til festerne sørger borgerforeningen for, at de nye bliver hjulpet til at komme i kontakt med tilflytterne bl.a. gennem spil og aktiviteter.

På den ene side oplever informanterne, at der er en tendens til, at det ofte er de samme, der engagerer sig i civilsamfundet, men det er også oplevelsen, at gør man en aktiv indsats for at få flere med, er der mange, der gerne vil bidrage. Det fremhæves, at det der investeres af tid og kræfter lokalt, skal give mening for lokalsamfundet.

Der har således været eksempler på events, som er blevet lukket, fordi de ikke kom lokalsamfundets borgere til gavn. Det gjorde, at man sadlede om og i stedet fokuserer på aktiviteter, der rækker ud til lokalsamfundets beboere.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Kommunen har indskrevet Thise i kommuneplanen som et område, der har et særligt potentiale til at udvikle sig – også i forhold til bosætning. Den overordnede målsætning for indsatsen er, at de tre områder i Thise, Sdr. Thise og Sundsøre udvikles i et langsigtet og strategisk perspektiv. Visionen for udviklingsplanen er at skabe fokus på udvikling frem for overlevelse, at skabe nye byggegrunde og tiltrække tilflyttere, at få flere kunder i butikken og elever i skolen, at fællesskabet, naboskabet og viljen til at arbejde for områdets bedste forbliver stærkt, samt at de tre lokalsamfund bindes endnu tættere sammen.

Konkret oplever borgerne i Thise, at kommunen gerne vil understøtte udviklingen i Thise og nævner udviklingen af udviklingsplan i samarbejde med kommunen som et godt eksempel på dette. Men samtidig savner borgerne også, at kommunen følger mere op og også prioriterer ressourcer til at igangsætte flere af de planlagte forandringer. En mulighed, der også benyttes, er at rette mere direkte kontakt til politikere, hvis det opleves at gå for langsomt med de formelle kanaler ind til kommunen.

Helt overordnet savnes der bedre rammebetingelser for at udvikle området med henblik på bosætning. Der er ikke tilgængelige attraktive grunde, og det er vanskeligt at låne til boliger, ligesom også planlovningen sætter stramme rammer for, hvor og hvordan der må bygges.

Thise Mejeri hilser velkommen med en stor ostebutik *(Foto: Evald Bundgård Iversen)*

Thise købmand får hjælp af frivillige for at kunne fortsætte driften *(Foto: Evald Bundgård Iversen)*

4.7. Mern i Vordingborg Kommune

Lokalområdets beliggenhed og karakteristika

Mern er et lokalområde midt i Vordingborg Kommune, ca. 10 km. fra Præstø og ca. 100 km. fra København. Der er ca. 3 km. til Faxe Bugt. Mern består fortrinsvis af parcelhuse og rækkehuse samt et mindre antal lejligheder og lejeboliger i almennyttigt boligbyggeri.

Mern har ikke i samme grad som tidligere et egentligt erhvervsliv. I 1903 var der ca. 70 håndværkere i Mern, hvilket i høj grad adskilte byen fra nabobyerne. Mern har således en stærk identitet som en håndværker by, hvor mange har boet i generationer. Men byens identitet er også knyttet til, at den 1912 til 1961 var en stationsby med en stor fabrik for roesaftproduktion (fra 1902 til 1976) samt et jernsliberi og en teknisk skole. Mern har også tidligere haft et andelsmejeri, et savværk, et sliberi og mange små forretninger (skomager, TV-forretning, bilforhandler, møbelbutik osv.). Det har også sat sit præg på byen, at den er omgivet af fire godser: Lilliendal, Høvdingsgaard, Oremandsgaard og Lekkende.

Ifølge informanterne er naturen omkring Mern attraktiv. Tæt på Mern er der fine naturområder i form af strandengene langs kysten ud mod Bøgestrømmen (der er et internationalt naturbeskyttelsesområde), gamle skove (Lekkende Dyrehave) og dele af Mern Å.

De interviewede ser positivt på udviklingen i Mern. 'Folk sætter deres huse i stand, og huse, der bliver sat til salg, bliver også købt, og med kommunal støtte er en række bygninger blevet renoveret (…) og man er aktiv i forhold til truslen om en lukning af skolen (...) man er på barrikaderne og viser at man vil den her by' (informant fra kommunen).

Befolkningssammensætning

I Mern Sogn boede der i 2010 1.606 beboere. Det var i 2023 faldet til 1.491. I 2010 var der 408 borgere på 60 år eller derover. I 2023 var det steget til 465. I 2010 var der 543 indbyggere i sognet under 30 år. Det var i 2023 faldet til 439.

I Mern by har man frygtet en tilbagegang i antallet af beboere, selv om indbyggertallet har ligget rimeligt stabilt på omkring 1.000 borgere de seneste 10 år. For Mern og omkringliggende mindre landsbyer forventes ifølge kommunen et svagt fald i indbyggertallet på fire pct. fra 2023 til 2033 til forskel fra et forventet fald i hele kommunen på én pct. I 2022 var 18 pct. af beboerne yngre end 17 år, 53 pct. var mellem 17 og 60 år og 29 pct. var ældre end 60 år. Borgerne i Mern by har fortrinsvis en erhvervsuddannelse og praktiske job.

Privat og offentlig service

Mern har i forhold til tidligere få arbejdspladser. Der er enkelte mindre detail-, service- og håndværksvirksomheder, bl.a. et par malermestre, en entreprenør og en købmand. For halvtreds år siden var der 60 – 70 virksomheder og forretninger i byen, bl.a. en række dagligvareforretninger, to skohandlere, en bager og en guldsmed. Der var så mange håndværksvirksomheder, at byen havde sin egen tekniske skole.

I dag har Mern én dagligvarebutik, 'Min Købmand'. Butikken betegnes som 'kronisk lukningstruet'. Butikslederen synes dog, at den fungerer fint med stigende omsætning, selvom han skønner, at byen skulle være 20 pct. større for at have et mere sikkert grundlag. Vi er 'byens køleskab', som butikslederen udtrykker det. Dvs. hvor man kan hente det, man lige står

og mangler, mens de større indkøb af mange af de lokale borgere gøres i de nært beliggende discountbutikker i Præstø, Ørslev eller Stensved. Butikslederen mener at butikken spiller en stor rolle som samlingssted. 'Folk kommer jo her for at møde andre, snakke med mig og medarbejderne, og møde naboen. Og nu når skolen lukker, så er vi næsten det eneste sted, hvor man sådan mødes'. Derfor har butikslederen også de seneste fem år involveret sig i at stå for arrangementer, nogle gange i samarbejde med civilsamfundet. Man har lavet indsamling til Ukraine, vinsmagning og juletræsarrangement. Og så har man købt udstyr til det nye bytorv, fx petanque-rekvisitter, som folk kan låne. Da butikkens udgifter til energi i 2022 voksede fra godt 20.000 kr. til ca. 75.000 kr. om måneden, stod Mern Lokalforum for et arrangement, der gik ud på at samle penge ind til at dække nogle af de stærkt øgede udgifter til energi.

Mern har enkelte offentlige institutioner: En skole med ca. 60 elever fra 0.-6. kl., som dog nedlægges fra sommeren 2023, en daginstitution og et plejehjem. Der er også offentlig transport, idet bussen mellem Præstø og Vordingborg kører igennem byen hver halve time. Endelig har byen også en kirke. Daginstitutionen, Mern Børnehus er helt fyldt op med mere end 100 børn. Der er således et grundlag for en skole, men mange forældre vælger en nært beliggende privat skole, Øster Egesborg friskole, med ca. 160 elever i stedet for den kommunale. 'Det er jo ikke kommunen, der lukker skolen, men lokalsamfundet selv' (lokal informant). Ifølge en informant fra kommunen er det især de ressourcestærke forældre, som sender deres børn i den private skole. Og det præger Mern på andre måder. 'De børn der går i privatskolen, de spiller jo ikke fodbold her i Mern (…) de spiller i Ørslev eller Vordingborg, hvor klassekammeraterne kommer fra. (…) Så en lukning af skolen vil skabe ringe i vandet i form at færre medlemmer af idrætsforeningen osv. (…)'.

Civilsamfundets karakter

Der er forholdsvis få foreninger i Mern. Mern Ungdoms- og Idrætsforening har fodbold med to seniorhold, gymnastik og træning samt socialt samvær for ældre mænd. Der er god opbakning til foreningen, når der er fodboldkamp på stadion, hvor den lille tribune er fyldt helt op, mens der grilles pølser (informant). Desuden er der en Håndværker- og Borgerforening, der i 2023 var under nedlæggelse eller sammenlægning med forsamlingshuset, da det kniber med at finde nye frivillige. Derudover er der en FDF spejdergruppe, en 4-H-forening samt enkelte grundejerforeninger.

Desuden er der Mern Lokalforum, som har flere opgaver: Kontakt til kommunen om diverse spørgsmål; drift af Egnshuset som kommunen har stillet til rådighed for foreningen, pasning af grønne områder (mere derom senere), afholdelse af sommerfest samt at hjælpe ved andre foreningers arrangementer. I Egnshuset er der flere uformelle aktiviteter. Bl.a. en strikkeklub, julefrokost for forskellige grupper, og en bogcafé.

Ifølge Mern Lokalforum hjælper foreningerne hinanden, når der er behov for det. Lokalforum står for nogle arrangementer og hjælper ofte de andre foreninger. Håndværker- og Borgerforeningen har fx arrangement omkring Sankt Hans, mens Lokalforum har loppemarked og en sommerfest i præstens have, hvor alle foreninger hjælper hinanden. Man hjælper også kirken ved dens arrangementer. Der er pæn opbakning til arrangementerne.

Hvad angår faciliteter har byen et forsamlingshus, som primært bruges til private fester og til bankospil. Skolens gymnastiksal bruges til børnegymnastik og motionsgymnastik,

En mindre del af det grønne område ved Mern å, som Mern Lokalforum passer. *(Foto: Bjarne Ibsen)*

Det nyanlagte Mern Bytorv – en vinterdag i 2023. *(Foto: Bjarne Ibsen)*

og byen har et fint stadion med tilhørende klubhus, hvor idrætsforeningens fodboldafdeling holder til. Det nyanlagte bytorv bruges til arrangementer og mere uformelle aktiviteter (fx petanque). Købmanden beskriver butikken og bytorvet udenfor som et vigtigt samlings- og mødested, hvor man får en snak med andre, møder naboen, mv. Endelig er der Egnshuset, hvor foregår forskellige aktiviteter. Mern Lokalforum står for driften af huset på ca. 25.000 kr. om året, der finansieres af overskuddet fra arrangementer. Det koster ikke noget at leje huset, ud over 100 kr. til varme.

Informanter fortæller, at der omkring etableringen af en bypark midt i byen og modstanden mod planerne om at lukke skolen var et fællesskab i byen. Forholdsvis mange møder også til fodboldkampe på stadion, selv når det er en 'ligegyldig veteranfodboldkamp', som en af de interviewede udtrykker det. En af informanterne har gjort den iagttagelse, at man er god til at hjælpe hinanden. 'Man hjælper hinanden. Hvis naboen skal have bygget en garage, så kommer der lige en flok og hjælper til (…) og det kan hænge sammen med, at man bor der i generationer (…), og hvis man skal involvere sig i hinandens liv, så skal man have noget at byde ind med. Hvis man kan bygge et tag eller asfaltere en indkørsel, så har du noget at byde ind med. Det har man ikke, hvis man er læge'.

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Udover at organisere en række fritidsaktiviteter, primært idræt, og invitere borgerne til en række årlige arrangementer og møder, så varetager Mern Lokalforum flere aktiviteter, der går ud over dette.

For det første fungerer Mern Lokalforum som byens repræsentant i forhold til en række sager i byen. Man afholder årligt et par møder, som kommunalpolitikere inviteres til for at drøfte aktuelle problemstillinger. Aktuelt har Mern Lokalforum engageret sig i skolens bevarelse og i bevarelsen af den kollektive transport.

For det andet fungerede Mern Lokalforum som kommunens samspilspartner i det lokale udviklingsprojekt, der forløb fra 2015 til 2022. Udviklingsprojektet omfattede indsnævring af veje, vejbump mv., etablering af Egnshuset, etablering af bytorv og nedrivning af nedslidte ejendomme. Projektet fik en million fra staten, og kommunen bevilgede yderligere to millioner dertil.

For det tredje passer Mern Lokalforum et stort grønt område med stier og opholdssteder langs Mern å, der slynger sig igennem byen. For at gøre dette bruger man maskiner, der er betalt af kommunen, der også dækker udgiften til benzin.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Mern Lokalforum får 7.000 i årlig støtte fra kommunen og får derudover også støtte fra bl.a. fra Lions klub, som har støttet med 5.000 kr., og 10.000 kr. fra menighedsrådet. Dertil kommer overskud på arrangementer, fx 8.000 fra seneste sommerfest.

Tidligere har der været dialogmøder, men de er nu afskaffet. Og det synes man er en god idé. 'Det kom alt for meget til at handle om huller i fortovet, tilkørsel til motorvejen mv. Det sidste har igennem mange, mange år været en central diskussion. Hvorfor får vi ikke en tilkørsel herude, når nu motorvejen går lige forbi?' (Informant fra Mern Lokalforum).

4.8. Jungshoved i Vordingborg Kommune

Lokalområdets karakteristika

Jungshoved er en halvø i Vordingborg Kommune beliggende ca. 10 km. syd for Præstø og ca. 100 km. fra København. Området består af flere små landsbyer, huse derimellem samt et større sommerhusområde ud til Faxe Bugt.

Området bærer præg af ét stort svinelandbrug, der ejer meget af den dyrkede jord i området, samt flere mindre landbrug, hvoraf nogle er deltidslandbrug. I 1960'erne var der omkring 50 landbrug i området, og dem, som ikke arbejdede i landbruget, arbejdede typisk i Præstø. Nu arbejder folk typisk længere væk, og der er meget få arbejdspladser i området. Mange har dog et CVR-nummer fordi de fx har en lille gårdbutik med økologiske grøntsager, fremstiller og sælger keramik eller driver en lille online-virksomhed.

Nogle af de interviewede fortæller, at mange opfatter stedet som en 'ø', dvs. med en selvforståelse, at man adskiller sig fra 'fastlandet' og klarer sig selv. Andre af de interviewede tror, at borgernes identitet i højere grad er knyttet til den specifikke landsby, man bor i. Alle de interviewede nævner imidlertid naturen og nærheden til skov, strand og hav som en væsentlig værdi ved området. Både de interviewede, og mere eksterne iagttagere af området, beskriver Jungshoved som et område med et stort engagement i lokalområdet og stor hjælpsomhed.

Befolkningssammensætning

I Jungshoved Sogn boede der i 2010 768 indbyggere. Dette var i 2023 næsten stabilt, da det var faldet til 763. I 2010 var 284 af indbyggerne over 60 år eller derover. I 2023 gjaldt det 346. I 2010 var der 181 under 30 år. I 2023 var dette 169.

Mens det forventes, at antallet af borgere i Vordingborg kommune vil falde med én pct. fra 2023 til 2033, forventes det, at antallet vil falde med fem pct. i Jungshoved. I 2022 var der 1014 beboere i området. Deraf var 14 pct. under 17 år, 46 pct. mellem 17 og 60 år og 40 pct. ældre end 60 år. En af informanterne fortæller, at 'der er forholdsvis mange borgere med en lang uddannelse, som har en baggrund, så de ved hvordan man søger fonde og sådan noget' (informant). Og så er der mange sommerhuse med en del helårsbeboere.

Privat og offentlig service

Der er meget få arbejdspladser i området. Ud over arbejdspladserne på de store landbrug, findes der Jungshoved Kro og 'Multidiverset', som er et kombineret spisested, gårdbutik og kursusvirksomhed. Der findes flere gårdbutikker med økologiske produkter, omkring 15 'Bed & Breakfast' og flere små gallerier, selvstændige terapeuter, småhandlende osv.

Jungshoved har en kirke med et tilhørende menighedshus og et meget aktivt menighedsråd, der bl.a. står for kirkevandringer, Sankt Hans, sommerudflugt, foredrag og studiekreds. Indtil efteråret 2022 fandtes en mindre købmandsgård i Jungshoved By, som nu er lukket. Det var reelt en kiosk, så det rakte ikke ret langt til dagligvareindkøb. 'Nu skal man køre 10 km for at købe ind. Jeg tror, at det betyder noget for tilflytningen, at der er så langt, men andre synes ikke, at det betyder så meget' (informant). Oprindelig blev Jungshoved by oprettet, fordi der skulle oprettes en brugs, som blev efterfulgt af et mejeri og så en mølle. Det er alt sammen forsvundet. I en anden landsby i området, Staurby, var der på et tidspunkt 3 købmænd, en bager og en slagter.

Jungshoved har ingen offentlige velfærdsinstitutioner (skole, daginstitution, plejehjem mv.), og der går ikke offentlig transport til området. Da busruten blev nedlagt, etablerede man en frivillig buskørsel (mere derom senere). Skolen lukkede i 1989, og tidligere var der også to dagplejetilbud. 'Vi kæmpede i mange år for at bevare skolen (…), men det lykkedes ikke' (informant). Nu er børnene spredt for alle vinde på forskellige pasningsordninger og forskellige skoler – såvel private som kommunale. Det største problem er, at børnene ikke samles til noget i Jungshoved.

Civilsamfundets karakter

Jungshoved har flere foreninger: En pensionistforening, som afholder ture og sociale arrangementer; en strandjagtforening; en fritidsfiskerforening; et par sejlklubber, der især har sommerhusejere som medlem; enkelte grundejerforeninger; samt et meget stærkt Lokalforum (kommunal vurdering), hvorunder hører en række forholdsvis uformelle grupper. Jungshoved Idrætsforening blev nedlagt for nogle år siden.

Jungshoved Lokalforum er en forening, hvor alle borgere i lokalområdet automatisk er medlem, og man betaler ikke kontingent. Jungshoved Lokalforum udgiver i samarbejde med Jungshoved Menighedsråd og Styregruppen for Jungshoved Skole et blad fire gange om året, der udkommer i 720 eksemplarer. På generalforsamlingen nedsættes en række udvalg: Trans-

portudvalg, Udviklingsplansudvalg, Bosætnings- og turismeudvalg og et naturudvalg, som bl.a. søger at fremme biodiversiteten. Jungshoved Lokalforum får et årligt tilskud fra kommunen på kr. 7.500, men søger derudover om tilskud til forskellige aktiviteter og projekter, og det lykkes ofte at få et tilskud. Desuden har Lokalforum flere frivillige donorer.

Jungshoved Lokalforum holder primært til i Egnshuset Jungshoved, som er egnens gamle skole, hvor der foregår en række aktiviteter: kurser i aftenskole, frivilligt drevet bibliotek, forskellige madhold, vævning, blomsterværksted, syhold, strikkehold, billard, petanque, kortspil, badminton, bordtennis, pensionistgymnastik, afspænding, yoga for mænd, Tai Chi, legestue, foredrag i Foreningen Norden, syng sammen, bankospil, julemarked samt borgermøder om forskellige emner. Det er næsten udelukkende aktiviteter for voksne. I tilknytning til Egnshuset er der etableret en Folkepark, der blev færdig i 2020 ved omdannelsen af to fodboldbaner til en park, med bl.a. en lille scene, et multihus og en halv fodboldbane til 'sjov fodbold'. I 2022 blev der afholdt 9 arrangementer i Folkeparken. Det er Jungshoved Lokalforum, eller udvalg derunder, som står for arrangementerne og passer parken. Kommunen ejer området og slår græsset, men alt det mere krævende og sjove står arbejdsgruppen for. Blandt aktiviteterne i Folkeparken er dans, sommerfest, foredrag og morgensang. Man skønner, at ca. hver tredje borger i området deltager i en eller flere aktiviteter i Egnshuset, og deraf deltager omkring 100 meget.

Udover Egnshuset findes et forsamlingshus i området, hvor der afholdes banko, loppemarked og private fester, som Egnshuset ikke må tage sig af. Endvidere er områdets tre havne - Staureby Havn, der er en gammel fiskerihavn; Jungshoved Kirkehavn, som primært er for lystbåde og større sejlbåde; og en lille havn i Bønsvig – fysiske mødesteder for borgere og enkelte foreninger.

De interviewede beskriver Jungshoved som et unikt sted, hvor 'der er en lang tradition for, at man arbejder sammen om at løse problemer'. Det viser sig også, da lokalområdet har syv-otte udvalg, der beskæftiger sig med turisme, bosætning, miljø, trafik og transport, ture, natur, landsbykær etc. Alle disse lokale tiltag er – ifølge de interviewede - blevet dannet helt nedefra ud fra interesser og frivillighed.

Der er meget få aktiviteter for børn i området. I regi af Jungshoved Lokalforum har en lille gruppe - Jungshoved Børn – taget initiativ til en række aktiviteter for især de yngre børn. Bl.a. fastelavnsfest, juletræsfest, trille-æg til påske, 'kom og leg' i Egnshusets gymnastiksal og aktiviteter i Folkeparken og i naturen, hvor børn kiggede efter frøer i de vandhuller, der er lavet, og æbleplukning og efterfølgende saftlavning. Aktiviteterne er ikke formelt organiseret, som i en traditionel forening, men annonceres i Lokalforums blad og Facebook. En af de interviewede, der er forælder til to børn, fortæller, at selvom der ikke er organiserede aktiviteter for børn, så savner hun ikke noget for hendes børn. Deres ældste barn har gået til gymnastik i Præstø, og går nu til spejder samme sted.

Miljøgruppen er også en uformel gruppe, som knytter sig til Jungshoved Lokalforum og afholder møder i Egnshuset. Gruppen omfatter bl.a. to mænd, der arbejder med miljøspørgsmål og derfor har en meget stor faglighed på området. Miljøgruppen opstod pga. det store svinelandbrugs etablering af en biogasanlæg til afgasning af gyllen fra svinene. Det er lykkedes miljøgruppen fem gange at forhindre miljøgodkendelse af udvidelse af svinegården.

Jungshoved Skole, der nu fungerer som Egnshus. *(Foto: Bjarne Ibsen)*

En del af Folkeparken beliggende ved Egnshuset. *(Foto: Bjarne Ibsen)*

Civilsamfundets involvering i og betydning for lokalsamfundet

Civilsamfundet i Jungshoved har en betydning for lokalsamfundet på forskellige områder: For det første er det næsten udelukkende det organiserede civilsamfund – i regi af Jungshoved Lokalforum og Egnshuset, pensionistforeningen, menighedsrådet og – i mindre grad – mindre fritids- og hobbyforeninger, som organiserer eller skaber rammer for mange forskellige fritids- og idrætsaktiviteter (se beskrivelse deraf ovenfor).

For det andet varetager Jungshoved Lokalforum – og grupper derunder - i høj grad lokalområdets interesser i forhold til kommunen og områdets virksomheder (især det store svinelandbrug). Man har afholdt borgermøde om etablering af et lokalt energiselskab, hvor politikere fra Vordingborg Kommune deltog. Man har diskuteret muligheden for at etablere lejeboliger – i et nyt samskabelsesprojekt. Man har arbejdet for mere trafiksikre veje. Og miljøgruppen har gjort indsigelse mod kommunens udkast til miljøgodkendelse af udvidelse af svineproduktionen. Borgere har også engageret sig i et projekt om brakvands-rovfisk og naturgenopretning omkring kirken.

For det tredje indgik Jungshoved Lokalforum i et udviklingsprojekt for området i samarbejde med Vordingborg Kommune og med støtte på 2 mio. kr. fra staten. Formålet med projektet var at forbedre de fysiske rammer i området og styrke den lokale identitet. Konkret kom egnsudviklingsprojektet til at omfatte en ændring af det gamle stadion ved skolen til en Folkepark, etablering af et fælleshus i den nedlagte gamle skole, etablering af legeplads,

synliggørelse af fortidsminder, støtte til renovering af Jungshoved Kirkehavn og plantning af æbletræer i alle huse i Jungshoved By.

For det fjerde står grupper under Jungshoved Lokalforum for enkelte kollektive opgaver, som de fleste steder varetages af det offentlige. Lokalforummet har efter nedlæggelsen af den kollektive trafik til området taget initiativ til at oprette transport til Præstø af borgere, som ikke har bil eller på anden måde kan komme til byen. Det er en bus, som kommunen ejer, med plads til 9 personer, som frivillige står for at køre. Det koster 10 kr. pr. tur at benytte bussen.

Den kommunale politik for lokalområderne og civilsamfundets rolle deri

Ifølge kommunens medarbejdere, er er kommet en øget bevidsthed i kommunen om betydningen af lokal udvikling i landdistrikter. Samtidig har der været en interesse for at lade lokalområderne i højere grad selv at stå i spidsen for udviklingen. Det hænger sammen med kommunens fokus på nærdemokrati, hvor det enkelte Lokalforum bidrage er en paraply for aktiviteter og fællesskab i lokalområdet. Kommunen støtte Jungshoved Lokalforum med 7.500 kr. Jungshoved Lokalforum synes, at de 'har et godt forhold til kommunen, en god dialog og et godt samarbejde om både naturprojektet og Egnshuset, som er kommunalt ejet, mens frivillige står for driften'.

Kapitel 5: Tværgående og afsluttende analyse samt anbefalinger

I dette afsluttende afsnit følger vi op på de to kvantitative undersøgelser og studierne af de otte lokalområder i en tværgående besvarelse af de rejste forskningsspørgsmål. Den tværgående analyser leder frem til en række anbefalinger til, hvor og hvordan kommune, foreninger og borgere kan understøtte civilsamfundets betydning for den lokale udvikling.

5.1. Hvordan bidrager civilsamfundet til løsningen af kollektive opgaver i landdistrikterne?

I belysningen af civilsamfundets rolle for den lokale udvikling i landdistrikterne er det tydeligt, at der er (mindst) to måder, man kan anskue deres bidrag på. På den ene side har civilsamfundet i begrænset grad formået at 'bremse' den strukturelle udvikling mod en aldrende befolkning, institutions-, erhvervs- og butikslukninger samt faldende indbyggertal. På den anden side fremgår det tydeligt af undersøgelsen, at der er en betydelig (vel)vilje til at yde et markant bidrag til udviklingen. Både ved at bidrage til at der fortsat er en række arrangementer og fællesskaber i landdistrikter, men også ved at tage ansvar for, at en række fysiske rammer i form af bygninger, butikker og grønne områder fortsat kan findes lokalt.

Det fremgår således af spørgeskemaundersøgelserne af hhv. foreninger og borgere, at civilsamfundet bidrager til løsningen af kollektive opgaver. Især i de mindre lokalsamfund er der blandt såvel borgere som foreninger en stor villighed til at bidrage til den lokale udvikling. Det er tankevækkende, at der er ganske markante forskelle på foreningers og borgeres villighed til at bidrage til den lokale udvikling på tværs af de relativt små forskelle i by størrelse. Spændet i undersøgelsen er fra under 1000 indbygger til over 5000 indbyggere, men de største byer er langt fra store byer, idet Assens og Tønder begge har omkring 6-7.000 indbyggere, Vordingborg lidt større med 12.000 indbyggere og Skive størst med 20.000 indbyggere. Det kunne på den baggrund være interessant at se nærmere på, om der ville være endnu større forskelle, hvis en tilsvarende undersøgelse blev gennemført i endnu større byer.

Ud over at civilsamfundet i alle otte lokalsamfund er helt afgørende for en række af de tilbud, der tilbydes i lokalområdet, er der også en række eksempler på, hvordan civilsamfundet bidrager til at løse kollektive opgaver såsom vedligehold af grønne områder, frivillig buskørsel, opstilling af varer i butik og meget mere.

Men på trods af, at civilsamfundet tydeligt er engageret i at bidrage til udviklingen, er der i det empiriske materiale relativt få eksempler på, at civilsamfundet har evnet at overtage de større opgaver, som er lukket som følge af de seneste årtiers strukturtilpasninger. I de landdistrikter, vi har set nærmere på, er der ikke eksempler på, at privatskoler på lang sigt har evnet at overtage opgaven, når folkeskolen er lukket. I Jordløse var der en privatskole i en periode, efter at den lokale folkeskole ophørte i 2003, men privatskolen lukkede i 2020.

Eksemplerne på de institutioner, der formår at forsætte driften, er ofte knyttet til, at de lykkes med at tiltrække børn fra andre, nærliggende landsbyer. I Thise lykkes det eksempelvis at holde den lokale skole i gang, fordi 40 % af dets elever kommer fra andre lokalområder. Et eksempel på, at det lykkedes at holde liv i en daginstitution, findes i Jordløse, hvor der er

opstået en privat børnehave, som også har held med at tiltrække børn fra andre områder. Når der er en velfungerende daginstitution med mange børn i Visby, skyldes det at man er i stand til at tiltrække børn fra et større opland, fordi man har udviklet et godt tilbud. Det synes netop at være når landsbyen får udviklet så gode tilbud, at de er i stand til at tiltrække aktivitet fra andre landsbyer, at de bæredygtige løsninger opstår.

Endelig er de lokale dagligvarebutikker i lokalområderne flere steder lukket. Der er i materialet både eksempler på, at civilsamfundet ikke har haft tilstrækkelig styrke til at understøtte opretholdelsen af en dagligvarebutik, og eksempler på at civilsamfundet er lykkes med at støtte opretholdelsen af en lokal butik ved at støtte med eksempelvis frivillig arbejdskraft og indskud af kapital. Vi finder dermed en ganske stor forskellighed for tværs af lokalområderne. I Visby og Thise er man lykkes med at holde gang i den lokale købmandsbutik gennem stor lokal opbakning, mens den lokale brugs lukkede i Sandager-Salbrovad-Barløse, da der ikke umiddelbart var tilstrækkelig opbakning til at handle i den. Og i Mern bidrog en lokal indsamling til, at den lokale købmand klarede en periode med meget store energipriser i 2022 uden for store underskud.

I såvel tilfældet med skolerne som i tilfældet med butikkerne er det værd at holde sig for øje, at borgernes svar i spørgeskemaundersøgelsen viser, at en ikke ubetydelig del af borgerne i landdistrikterne, der mener, at skolens eller butikkens kvalitet er vigtigere, end at den er lokal. Samtidig ser vi også i flere af de nævnte landdistrikter en bekræftelse på tendenserne til, at landdistrikterne bliver et sted, man primært bor i, og så pendler til job, skole og fritidsinteresser. Og det gælder både børn og voksne. Dermed er der en risiko for, at den sociale lim, der holder sammen på lokalområderne, bliver svagere – og der kan på den baggrund være en risiko for, at civilsamfundets evne til at løse kollektive opgaver i landdistrikterne vil blive svækket yderligere i de kommende årtier.

5.2. Hvilken betydning har de politisk bestemte rammer og vilkår for civilsamfundet, de fysiske mødesteder samt beboernes holdninger og ressourcer for civilsamfundets rolle i landdistrikter?

I alle fire kommuner viser studierne af lokalområderne, at der er veletablerede kommunale strukturer for lokal inddragelse. Strukturerne har forskellige betegnelser i de fire kommuner. Eksempelvis benævnes de 'Lokalforum' i Vordingborg Kommune og 'Lokalråd' i Tønder Kommune. Men uanset hvilken benævnelse, den organisatoriske enhed, der står for den lokale inddragelse, har, fremgår det på tværs af kommunerne, at der er en tæt dialog med kommunen omkring forskellige typer af problemstillinger og lokale udviklingsprojekter. Inddragelsen antager forskellige former. I nogle tilfælde høres civilsamfundet i forskellige spørgsmål, kommunen vurderer har civilsamfundets relevans og interesse. I andre tilfælde foregår inddragelsen på den måde, at civilsamfundet inviteres med til forskellige temadage og begivenheder i kommunen. Det opleves af de fleste som noget positivt, men der er også eksempler på, at involveringen kommer til at fylde så meget, at det risikerer at gå ud over det, mange af lokalrådene betegner som kerneydelsen – at planlægge, koordinere og udføre aktiviteter for borgerne. Fra spørgeskemaundersøgelsen af borgerne ved vi, at der blandt borgerne er en mere forbeholden vurdering af kommunens inddragelse af lokalsamfundet. Noget

kunne dermed tyde på, at kommunerne ikke når bredt ud i lokalområderne med deres inddragelse og understøttelse af lokale indsatser.

Der er en dobbelthed at spore i relationen mellem kommunerne og civilsamfundet. På den ene side er der ønsker fra de interviewede om, at kommunen på forskellig vis spiller en mere direkte og involverende rolle i den lokale udvikling. På den anden side er også flere af de interviewede, der understreger vigtigheden af, at udviklingen kommer nedefra, og at det er en væsentlig del af motivationen for at være engageret, at de initiativer, der sættes i gang, er aktiviteter, man selv er engageret i at igangsætte. Flere af de interviewede giver desuden udtryk for en oplevelse af, at 'hvis borgerne ikke selv tager initiativet, så sker der (for) lidt'.

Det er dog samlet set tydeligt i de undersøgte lokalområder, at kommunerne spiller en væsentlig rolle for lokalområderne med de beslutninger, der tages i forhold til eksempelvis opretholdelsen af institutioner, den fysiske planlægning og med understøttelsen af og dialogen med lokalrådene. Kommunerne har således på sin vis 'musklerne' til at understøtte civilsamfundets muligheder for at bidrage til den lokale udvikling. Men kommunerne bliver også udfordret af den strukturelle udvikling mod færre indbyggere, højere andel af ældre og en lokalbefolkning, som ikke kun lader sig nøjes med 'det lokale'. Selv om kommunerne gerne vil understøtte udviklingen i lokalområdet, fører kommunale beslutninger også ofte til, at det bliver endnu sværere for lokalområdet at sikre en bæredygtig udvikling. Blandt mange af de interviewede er der på den ene side en tydelig frustration at spore i forhold til de beslutninger, der har været truffet de seneste 10-20 år i forhold til at lukke og sammenlægge de decentrale velfærdsinstitutioner. På den anden side er der også en erkendelse af, at når demografien over tid udvikler sig, som det er tilfældet, med faldende befolkningstal, færre unge og flere ældre, og der samtidig blandt nogle borgergrupper også er øgede krav til kvalitet og et bredt udbud af aktiviteter, så er sådanne tilpasninger i nogen grad uundgåelige.

Det er tydeligt fra lokalområderne, at der hvor det bedst lader sig gøre at skabe konstruktive samarbejder mellem landsbyer og kommune er, hvor man kan samles om en eller anden positiv dagsorden. Det er imidlertid også tydeligt, at dette oftest lader sig gøre om relativt små projekter – og at det synes at blive hjulpet positivt på vej af, om der i lokalområdet er kompetencer, kommunen kan samarbejde med om udviklingen med at skabe den rette lokale organisering og understøtte udviklingen ved fx at der lokalt søges ressourcer hjem fra fonde og puljer, der kan supplere de kommunale midler. Det er væsentligt vanskeligere at skabe de konstruktive samarbejder om, hvordan lokalsamfundet kan videreudvikle eller fastholde de services, der er på vej til at blive lukket. Der er dog flere eksempler på, at der indledes samarbejde med lokale kræfter om at udfylde nedlagte institutioner med nye aktiviteter. Eksempler findes i Jungshoved og Visby, hvor den fortsatte tilstedeværelse af bygningerne giver mulighed for, at civilsamfundet kan udbyde en række aktiviteter, som har stor betydning for lokalområderne. I det hele taget spiller tilstedeværelsen af lokale mødesteder en afgørende rolle på tværs af de otte lokalsamfund. I de tilfælde, hvor den lokale butik og/eller skole er lukket, bliver de tilbageværende mødesteder endnu væsentligere. Men det er også en udfordrende proces for lokalområderne at finde den rette balance mellem den strukturelle udvikling og antallet samt størrelsen af de tilbageblevne mødesteder. Der er flere eksempler på, at det er vanskeligt at fylde nok aktiviteter ind i de bygninger, som tidligere husede institutioner eller foreninger, som der nu ikke længere i samme grad er behov for i lokalområdet. I de

fleste tilfælde forsøger man at nytænke benyttelsen af den samlede bygningsmasse, uden at reducere omfanget af denne. Men vi møder på tværs af analyserne af lokalområderne flere eksempler på, at det ud over at fylde mødestederne med aktiviteter også er en udfordring at få nok til at engagere sig i bestyrelserne og i vedligeholdelsen af mødestederne. Set i det lys kan der nok være grund til at (gen)overveje omfanget og typen af lokale mødesteder – men at et lokalt mødested er afgørende for civilsamfundets muligheder for at understøtte den lokale udvikling, er en væsentlig konklusion.

5.3. Hvilke forhold ved civilsamfundet og rammerne og vilkårene for civilsamfundet har betydning for, at civilsamfundet kan bidrage til lokal udvikling og bæredygtighed i landdistrikter?

Det går igen på tværs af de otte lokalområder, at indbyggertallet fra 2010 til 2023 er faldende, og det samme gælder for de unges (under 30 år) andel, mens andelen, som er 60 år eller ældre er stigende. Selvom udviklingen ikke er markant alle steder, har den demografiske udvikling en betydning for civilsamfundets muligheder for at understøtte den lokale udvikling. Således bidrager aktiviteterne og projekterne, som civilsamfundet er involveret i, til at landområderne bliver bedre at bo i, men der er grund til en begrænset optimisme i forhold til, om kommunen og civilsamfundet evner at vende befolkningsudviklingen. Der anes dog konturerne af, hvilke strukturelle forhold, der gør, at civilsamfundet kan bidrage til den lokale udvikling: En skole gør, at der er et naturligt samlingssted i byen, og at det er muligt at have et fritidsliv for børnene. Er der ikke en skole, viser erfaringerne fra lokalområderne, at fritidslivet oftest flytter dertil, hvor børn og unge går i skole. Hvis ikke der en skole, er det væsentligt, at der er mødesteder tilbage. Idrætshallen, bygningerne efter en nedlagt skole eller en butik er også blandt de mødesteder, der oftest nævnes som de vigtigste. Der tegner sig også konturerne af, at opretholdelsen at et vist minimum af en form for erhvervsliv desuden også er væsentligt, da vi i materialet finder mange eksempler på, at erhvervslivet på forskellige vis understøtter civilsamfundets virke gennem sponsoratet, lån af materiale og/eller arbejdskraft og i det hele taget indgår i et oftest konstruktivt samspil om at understøtte den lokale udvikling. Endelig er der spørgsmålet om boligernes udtryk, idet nogle lokalområder har boliger af en dårlig standard. Tilstedeværelsen af sådanne boliger giver dels byerne et trist udtryk, og der er desuden en risiko for at tilstedeværelsen af billige boliger er med til at tiltrække personer med sociale problemer, der er uden for arbejdsmarkedet, og som dermed ofte har vanskeligt ved at bidrage til at udvikle lokalområdet.

Det kan være fristende at konstatere, at meget af dette er forhold, som kommunen bør sørge for er i orden! Men som nævnt sker der i disse år demografiske forandringer, hvorfor kommunerne af økonomiske grunde har vanskeligt ved at opretholde et tilbud med kvalitet i landdistrikterne. Det skyldes dels de demografiske forandringer, men det skyldes også, at der er en ikke ubetydelig andel af borgerne i landdistrikterne, der tillægger det større betydning, at kvaliteten af skolen er i orden, og at der er et bredt udvalg af dagligvarer, end at skolen eller butikken er lokal. Dette spejles også i lokalområderne af, at vi i flere tilfælde ser, at lokale skoler presses af, at en stor andel af borgerne vælger private skoletilbud uden for lokalområdet i stedet for den lokale folkeskole.

Ud over det store antal aktiviteter, som civilsamfundet bidrager med i lokalområderne på

forskellig vis, er der i materialet også mange eksempler på, at civilsamfundet inddrages som en partner i forskellige typer af projekter – og ofte projekter, der indebærer en eller anden fysisk forvandling i lokalområdet. Der skal bygges en ny multibane, etableres en bypark eller en shelterplads, hvor civilsamfundet indgår som en partner – og også ofte selv er aktiv i forhold til at søge supplerende midler ved puljer og fonde. Et civilsamfund, der evner at indgå i sådanne processer, synes dermed at være en fordel i understøttelsen af den lokale udvikling. En balance, der synes at være udfordrende for kommuner og lokalsamfund at ramme, er balancen mellem på den ene side at samarbejde om noget, der er realistisk og muligt – og samtidig også at skabe samarbejder, der bidrager til at sikre en mere langsigtet overlevelsesmulighed for landsbyerne. Mange af de projekter, vi har mødt i nærværende projekt, er projekter, der nok er med til at gøre det bedre at bo i de lokale områder, og som også i et samarbejde gør det muligt for civilsamfundet at bidrage til udviklingen – men som tidligere nævnt er det også et fællestræk, at på trods af det gode samarbejde, vi finder mange steder, er det meget vanskeligt at få øje på de gode eksempler på, hvordan samarbejdet bidrager til at løse den underliggende strukturelle udfordring; at der bliver flere ældre og færre yngre på landet. Uanset, om det måtte lykkes kommunen eller lokale kræfter at omstille udbuddet fra institutioner fra, karikeret skitseret, færre skoler til flere plejehjem, så får også sådan en omstilling betydning for civilsamfundet, idet en række af aktiviteterne i civilsamfundet er fokuseret på aktiviteter rettet mod børn og unge.

Selv i de landsbyer, hvor der har været den umiddelbart mest positive udvikling i forhold til at sikre den langsigtede bæredygtighed – umiddelbart Thise med Thise Mejeri som en kæmpe lokal 'driver' og Højer med den store investering, som Tøndermarsk Initiativet har været – er det en udfordring at opretholde det lokale skole- og fritidstilbud. Der er ingen tvivl om, at tilstedeværelsen af Thise Mejeri og den store investering, der er foretaget i Højer, har gjort en positiv forskel lokalt – også for civilsamfundet. Men på trods af disse positive og omfattende lokale forandringer, er det ikke lykkedes at skabe en lokal bosætning, der i tilstrækkelig grad har omfattet børnefamilier.

I Rødding, hvor Rødding Udviklingsråd har spillet en stor og vigtig rolle i et forsøg på at skabe de institutionelle strukturer, der kan sikre en langsigtet tilstedeværelse af et erhvervsliv – og dermed også arbejdspladser – er man på trods af en kæmpe indsats af civilsamfundet heller ikke endnu lykkes med at skabe en udvikling, hvor der flytter flere børnefamilier til. Set på baggrund af nærværende projekt kan kommuner og civilsamfundet i fællesskab skabe en positiv udvikling, der gør det bedre at bo lokalt – men den store udfordring med at tiltrække børnefamilier, har vi altså ikke kunnet finde de gode eksempler på løsninger på i dette projekt.

På tværs af de otte lokalområder går det igen, at der gøres forskellige forsøg på at byde tilflyttere velkommen og også invitere dem til at være en del af fællesskabet. Der, hvor det synes at lykkes bedst, er der, hvor der er en tydelig systematik i bestræbelsen. Det vil sige, hvor kommunen sørger for, at lokalrådene informeres om tilflyttere, hvorefter lokalrådet står for en aktiv opsøgning med et besøg, hvor der er medbragt information om lokalsamfundet og også i nogle tilfælde velkomstgaver i form af gavekort og lignende til lokale tilbud. Ydermere er der eksempler på, at det er en god ide at bryde velkendte sociale mønstre i form af eksempelvis at være opmærksom på, at tilflyttere kommer til at sidde sammen med mere etablerede beboere til fester, at sørge for aktivt at spørge nye til, om de vil være med i de frivillige fæl-

lesskaber, uanset at der egentligt er nok frivillige, og også 'turde' hurtigt invitere dem ind i forskellige bestyrelsessammenhænge, uanset at der kan være en vis tryghed i at være aktiv i sammenhænge, hvor 'man' kender de andre.

5.4. Tre forskellige modeller for civilsamfundets betydning for lokal udvikling

På baggrund af den tværgående analyse, har vi udviklet tre forskellige forståelser af, hvordan civilsamfundet på forskellig vis kan bidrage til den lokale udvikling. De skal ikke forstås som gensidigt udelukkende, men snarere som nogle træk, der kan være mere eller mindre dominerende i forskellige lokalsamfund og i forskellige lokale områder.

Civilsamfundet som det lokale kit i lokalområdet

En måde, hvorpå civilsamfundet bidrager til den lokale udvikling, er ved at fungere som en form for et 'socialt kit', der binder borgerne i lokalområdet sammen i fællesskaber. Det sker ved, at civilsamfundet gennem foreninger og mere uformelle grupper står for at planlægge, organisere og udføre en række aktiviteter. For foreninger kan det typiske handle om: Idrets- og motionsaktiviteter, foredrag, fritidsundervisning (aftenskole), fælles fester (fx sommerfest, juletræsfest, Skt. Hans fest mv.), formidling af aktivitetsmuligheder (fx gennem drift af hjemmeside, sociale medier, udgivelse af fysisk blad). For de mere uformelle organiseringer, kan det eksempelvis handle om grupper, der samles om deres fælles interesser. Eksempler er forældregrupper (mødre/fædre grupper), grupper med særlige interesser for miljø og natur eller grupper, der sammen står for en opgave lokalt som fx vedligeholdelsen af grønne områder. Civilsamfundet kan også fungere som det sociale kit forstået på den måde, at det er aktører fra civilsamfundet, der typisk udfører den indledende indsats mod at få tilflyttere med i foreninger, fester og mere uformelle grupper.

Civilsamfundet supplerer den offentlige og/eller private service

En anden måde, civilsamfundet har betydning for udviklingen i landdistrikterne, er, når foreninger og frivillige på forskellig vis løser opgaver, der også kunne varetages af offentlige eller private aktører. I nogle tilfælde er det opgaver, som tidligere har været løst af offentlige eller private aktører, mens det i andre tilfælde kan være opgaver, om enten altid har været løst af civilsamfundet, eller som civilsamfundet fra starten af selv har løst. Det kan eksempelvis være, når frivillige og foreninger står for transport af andre borgere med det behov (typisk ældre). Det kan også handle om at overtage pasning af eksisterende grønne områder eller påtage sig vedligeholdelsesforpligtelsen, når disse etableres (fx shelterpladser, byparker og lignende). Tilsvarende kan der være tale om at bidrage med frivilligt arbejde i forbindelse med vedligeholdelsen af de fysiske rammer i forbindelse med forsamlings- og kulturhuse, idrætsfaciliteter, skoler, børneinstitutioner, plejehjem og lignende. Der kan også være tale om opgaver af en mere social karakter som eksempelvis at supplere hjemmeplejen ved at agere besøgsven for ældre borgere eller at give støtte til borgere i et sygdomsforløb. Endelig kan civilsamfundet også understøtte, at der fortsat findes privat service, typisk i form af en dagligvarebutik, ved at engagere sig i bestyrelsen for denne og bidrage til driften ved eksempelvis at stille varer på plads, købe varer lokalt og hjælpe med rengøring og betjening i det hele taget.

Civilsamfundet som en del af 'den selvejende landsby'
Endelig er der den mest vidtrækkende rolle, som civilsamfundet kan påtage sig i forbindelse med dets bidrag til den lokale udvikling i landdistrikterne. Her har civilsamfundet erstattet visse kommunale funktioner, der er nedlagt, eller længe har stået for opgaver, som andre steder er kommunalt drevet. Et klassisk eksempel, som trækker tråde tilbage til etableringen af forsamlingshuse og idrætsfaciliteter, er at indgå i bestyrelser i selvejende institutioner af forskellig art samt sikre vedligeholdelsen af disse. I nogle tilfælde vil det være på grund af historiske forhold, at der eksempelvis er blevet etableret en skole eller en facilitet, der helt fra starten af har været etableret som en enhed, hvor civilsamfundet altid har stået for etableringen og den efterfølgende drift. I andre tilfælde kan der være tale om situationer, hvor offentlige eller private aktører beslutter sig for at nedlægge en service – og hvor civilsamfundet så beslutter sig for at fortsætte driften af institutionen. Et eksempel er, når en kommune beslutter at lukke en skole og skolen så videreføres i privat regi med egen bestyrelse og gennem inddragelse af forskellige typer af frivillige indsatser. Selvom 'den selvejende landsby' baserer sig på frivillige indsatser, så vil de fleste aktiviteter i høj grad forudsætte offentlige tilskud. Således er såvel private børneinstitutioner og skoler samt forskellige typer af foreningsejede og selvejende idrætsanlæg næsten altid afhængige af offentlige tilskud til anlæg og/eller driften af den pågældende institution.

5.5. De tre modeller set i lyset af nærværende undersøgelse

Som det fremgår af gennemgangen af de tre modeller, hælder vores undersøgelse til at konkludere, at det især er den første model og i nogen grad den anden model, som vi har fundet i det kvantitative og det kvalitative empiriske materiale. Denne konklusion beror på, at vi finder at der både blandt foreninger og borgere er et betydeligt engagement i det lokalsamfund, hvor de hører til, men også at det er mere usikkert, om og hvordan denne vilje til at engagere sig i lokalsamfundet og tage ansvar for aktiviteter og institutioner lokalt, kan 'omsættes' til et mere konkret og vidtgående engagement i form af den type af engagement som vi finder i model to, og især i model tre, er mere usikkert. Selv om vi ikke fuldt ud har fundet denne type af lokalsamfund blandt de eksisterende, er der ingen grund til at tvivle på, at disse findes rundt om i landet. Men der synes at være et hul i vores viden om, hvor de findes og hvad der skal til, for at civilsamfundene i flere af sådanne lokalsamfund kan og vil påtage sig et mere vidtgående ansvar for en 'selvstyrende landsby'.

5.6. Anbefalinger

På baggrund af forskningsprojektets resultater ser vi et behov for at indlede en styrket diskussion af kommunernes, civilsamfundets og borgernes mulige bidrag til, hvordan civilsamfundets bidrag til den lokale udvikling kan støttes. Vi har derfor formuleret anbefalinger rettet mod de tre niveauer, som vi især har haft fokus på, og hvor hhv. kommuner, civilsamfundet og borgerne kan gøre en forskel for at forbedre civilsamfundets muligheder for at understøtte den lokale udvikling. Anbefalingerne er dels blevet diskuteret ved et afsluttende seminar den 12. juni 2023 med deltagelse af andre forskere inden for området, repræsentanter for de deltagende kommuner og lokalområder samt

repræsentanter fra organisationer og fonde, der arbejder med temaet. Kommentarer og kritik, vi modtog på dagen, er taget med i udviklingen af anbefalingerne – men det er alene forfatterne af rapporten, som er ansvarlig for anbefalingernes endelige formulering:

1) Hvad kan kommunen gøre?
   a. Afsætte de nødvendige medarbejderressourcer til at have dialog med og understøtte civilsamfundet i lokalsamfundene.
   b. Prioritere indsatserne. Alt kan ikke reddes. Hvor er potentialerne, og hvordan satser kommunerne solidt i de områder?
   c. I de områder, der satses på, bør der satses på at opretholde et minimum af tilbud med daginstitution, skole og fritidsfaciliteter.
   d. Sikre attraktive fysiske mødesteder for borgernes frivillige engagement i civilsamfundet.
   e. Inddrage og forpligte civilsamfundet og lokale borgere til at overtage de opgaver, som civilsamfundet har interesse og evner til at løfte.

2) Hvad kan det organiserede civilsamfund gøre?
   a.. Arbejde systematisk med at sikre, at flere borgere kommer med i aktiviteter og organisationer i civilsamfundet.
   b. Styrke samarbejde og koordinering på tværs af foreninger og frivillige grupper, fordi det i højere grad har betydning i landdistrikter end i mere urbaniserede lokalsamfund.
   c. Understøtte og tage initiativ til nye opgaver og aktiviteter i civilsamfundet.
   d. Investere tid og kræfter i en dialog med kommunen om den lokale udvikling.
   e. Turde afgrænse og tilpasse indsatserne og faciliteterne til den aktuelle efterspørgsel.

3) Hvad kan borgerne gøre?
   a. Bakke op om de institutioner, foreninger, faciliteter og butikker, der er lokale.
   b. Bidrage med tid og ressourcer, når institutioner, foreninger, faciliteter og butikker har brug for det.
   c. Acceptere, at der er en balance mellem fortsat at have et tilbud og kvaliteten i tilbuddet.

Med afsæt i ovenstående analyse og anbefalinger er det muligt at antyde, hvordan civilsamfundets muligheder for at understøtte den lokale udvikling kan støttes. For på trods af civilsamfundets store bidrag til den lokale udvikling er det en tydelig konklusion, at det er få steder, at civilsamfundets indsats for nærværende rækker til at varetage udviklingen og driften af de institutioner, som varetages af det offentlige eller det private. Meget tyder på, at

det er en så krævende en opgave at udvikle og overtage institutioner, som borgerne selv har ansvaret for, når kommunen ikke længere vil gøre det, at det i de fleste tilfælde ikke sker. Derfor foreslår vi, at der udvikles et forsøgsprogram der skal understøtte modeller for, hvordan civilsamfundet i tide kan inviteres inden for i udviklingen og driften af institutioner, der skal muliggøre en langsigtet drift. Spørgsmålet er, om man ved at tilbyde øget indflydelse og ansvar kan tiltrække stærke personer, der er villig til at bosætte sig decentralt i bytte for at få en øget indflydelse? Vi foreslår på den baggrund, at der på baggrund af en screening af landdistrikterne i Danmark afvikles eksperimenter i 5-10 landdistrikter, der på samme tid skal engagere og ansvarliggøre civilsamfundet ved at give dem indflydelse på institutioner og velfærdsservices i tide. De 5-10 landdistrikter skal variere på størrelse, afstand til de større byer samt typer af institutioner lokalt der skal forsøges bevares.

Selv om kommunerne står som en central aktør, er det også oplagt for staten at engagere sig i forsøg i landdistrikterne. Set fra et statsligt perspektiv kunne det afprøves, om det er muligt at inddrage og forpligtige civilsamfundet mere i udviklingen af de strukturelle rammer i forbindelse med planlovgivning, naturbeskyttelse mv., med henblik på at undersøge, om greb som dette kan muliggøre attraktive bosætningsmuligheder i lokalområderne.

I den forbindelse kunne det også afprøves, hvordan staten kan understøtte, at kommunerne får bedre og tydeligere værktøjer til, hvordan de i samarbejde med civilsamfundet kan arbejde strategisk med at udvikle nogle områder og afvikle andre områder. Set i forlængelse af nærværende projekt kunne det eksempelvis nærmere undersøges, hvordan kommunerne kan understøtte, at der bliver flere 'selvejende landsbyer'.

Afrunding

Som det fremgår af denne afsluttende analyse, viser forskningsprojektet, at der er god grund til at fremhæve den væsentlige rolle, civilsamfundet spiller i landdistrikterne. Men projektet har også vist, at der er grund til at være realistisk i forhold til, hvad det kan forventes, civilsamfundet kan løfte i relation til den lokale udvikling. For selv om civilsamfundet gør det mere attraktivt at bo i landdistrikterne, er der lang vej til at nærme sig en konklusion om, at civilsamfundet kan bidrage til at løse den underliggende strukturelle udvikling mod, at der bor færre på landet og at andelen af ældre er stigende. Over tid er forfaldsfortællingerne om 'den rådne banen' af forskellige aktører forsøgt erstattet om en mere optimistisk fortælling om et 'vandkantsdanmark', hvor realiseringen af stedbundne potentialer resulterer i, at der er en positiv fremtid for landdistrikterne. Vi må erkende, at vi er knapt så optimistiske. Resultaterne af dette forskningsprojekt er således tvetydige, forstået på den måde, at vi har vist, at der er en stor villighed til i de mindre lokalsamfund at engagere sig positivt i udviklingen. Men forskningsprojektet viser desværre også, at på trods af denne velvilje slås aktørerne i civilsamfundet mod stærke kræfter, der gør det svært for civilsamfundet for alvor at løfte de større opgaver. Vi har foreslået at afprøve, om en øget ansvarliggørelse og inddragelse af civilsamfundet kan øge bæredygtigheden af civilsamfundets bidrag til den lokale udvikling. Vi er spændte på, om andre aktører deler denne vurdering, og vi ser frem til at drøfte vores anbefalinger og forslag yderligere med interessenterne på området.

Litteratur

Berthelsen Schmidt, E., Ibsen, B., & Iversen, E. B. (2023). Borgeres holdning og bidrag til lokal udvikling i landdistrikter. Odense: Syddansk Universitet.

Boje, T. (2017). Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse. Gyldendal.

Boje, T. P., & Ibsen, B. (2006). Frivillighed og nonprofit i Danmark. *Rapport*, *6*, 18. København: Socialforskningsinstituttet

CFSA (2020), Videnstema 2: Frivilligheden topper i kommuner på landet. Faktark. Center for frivilligt socialt arbejde udarbejdet af Malthe Lindholm Sørensen og Mette Hjære

Erhvervsministeriet (2020), ”Regional- og landdistriktspolitisk redegørelse 2020”. Downloaded on 230321 from: https://em.dk/media/13925/regeringen_regional-og-landdistriktspolitisk-redegoelse.pdf

Eriksen, S. (1996). Stationsbyens samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880-1940.

Fallov, M. A., Neergaard, M., Nielsen, R. S., & Jørgensen, A. (2021). Udvalgte danske resultater fra COHSMO-projektet.

Forsberg, P., Iversen, E. B., & Høyer-Kruse, J. (2017). *Organisering, styring og ledelse af idrætsanlæg i Danmark*. Odense: Syddansk Universitet.

Ibsen, B., & Iversen, E. B. (2022). Foreningslivets engagement i lokal udvikling i landdistrikter. Odense: Syddansk Universitet.

Ibsen, B., Thøgersen, M. og Levinsen, K. (2013). Kontinuitet og forandring i foreningslivet. Movements: 2013: 11. Syddansk Universitet.

Ibsen, B. og Espersen, H.H. (2016). ’Kommunernes samarbejde med civile aktører’. KORA

Ibsen, B. (2020) (red.). Den frivillige kommune. Syddansk Universitetsforlag.

Iversen, E. B., & Ibsen, B. (2018). *Civilsamfundet som ’motor’ i facilitetsudvikling*. Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Syddansk Universitet.

McCrea, R., Walton, A., & Leonard, R. (2014). A conceptual framework for investigating community wellbeing and resilience. *Rural society*, *23*(3), 270-282.

Svendsen, Gunnar Lind Haase (2003). Det store halbyggeri. I Fortid, og Nutid, september 2003, s. 186-204.

Svendsen, G. L. H. (2017). Kulturelle værdier på land og i by: Er der (stadig) forskel?. In *Kultursociologi og kulturanalyse* (pp. 271-292). Hans Reitzels Forlag.

Svendsen, G. L. H., & Sørensen, J. F. L. (2016). *Skolelukninger på landet*. Center for Landdistriktsforskning, Syddansk Universitet.

Thøgersen, Malene (2012). Institutionelle omgivelser og foreningslivet. Kommunalreformens betydning for samspillet mellem kommuner og frivillige foreninger.

Toft, J. & Jensen, S.P. (2017), "Idrætsfaciliteter i Danmark 2017. Nøgletal fra facilitetsdatabasen.dk". Aarhus: The Danish Institute for Sports Studies.